Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың январь 9, четверг
№ 7 (13007)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

АМЫДЫРАЛГА ИДЕПКЕЙЛИГ ТУРУШ

Партияның амгы үеде чон ортузунга кижизидилге ажылынга хамаарыштыр салып турар кол сорулгаларының бирээзи совет кижи бүрүзүнге амыдыралга идепкейлиг турушту әзлеп, хүлээнген ажылынга бедик харысалгалыг, сөзү-биле ажыл-херээ карышпас болурун кижизидери. Кижиниң кылып турар ажылы бир-ле дугаарында ооң амыдыралында шилип алган туружундан, ажылынга болгаш хөй-ниити хүлээлгезинге хамаарылгазындан илереттинер. Кандыг тодаргай шиитпир хүлээп алырыл? Хүн бүрүнүң амыдыралы мындыг айтырыгны бо-ла тургузуп келир. Амыдыралда шын турушту шилип алган кижиниң ындыг айтырыгга харызы чаңгыс болур ужурлуг: чүгле сээң бодуңга эвес, коллективке, ниитилелге ажыктыг орукту шилип ал. Бистерни долгандыр болуп турар болуушкуннарны кичээнгейлиг көөр болзувусса, амыдыралда идепкейлиг, шын турушту шилип алган, ак сеткилдиг кижилер өскелерден хөйнү кылып, аар чүъкту, харысалганы бодунга ап ажылдап, чурттап чоруурлар.

«Бир эвес мен кылбас болзумза, кым кылырыл?» Бедик медерелдиг, ак сеткилдиг кижиниң амыдыралда дүрүмү, ниити туружу ындыг. Хожудаңгай ажыл, долу күжүн үндүрүп ажылдавайн турар чалгаа кижилер, азы чагдыныкчы кижилерге ынак, шүгүмчүлелге хөңнү чок удуртукчу-даа дугайында чугаа дижик. Ак сеткилдиг, амыдыралда быжыг туруштуг кижи мындыг болгаш өске-даа бо хевирлиг таварылгаларны тоомча чок көрүп орбас, чаны-биле оюп эртпес, кижилерниң мурнунга шынны дорт чугаалап, четпестерге удур бодунуң үнүн илередип, туружун көргүзе бээр.

Чижээ, эрткен чылын Өвүр районундан бижикчи М. Монгуш «Кызыл тук» совхозта машина-техниканың багай кадагалалының, удуртукчу ажылдакчыларның ээ-харысалга чогунуң дугайында айтырыг көдүрүп, бисче чагаа бижээн. Өске-даа авторлар ол айтырыгга хамаарыштыр боттарының бодалын илередип, чер-черлерден бисче бижип турган. Кызылдың автосептелге заводунуң хоочун ажылчыны, бүдүрүлгениң мурнакчызы В. Никитин заводтуң ажылчыннарының ниити хуралынга съезд мурнунуң документилерин сайгарып көрген хуралының дугайында бисче мынчаар бижээн: «Партия ол документилерде ажылчын кижи шынчы ажылдаар ужурлуг деп бедик негелдени салган-дыр». «Шынчы ажылдаар». Ажылчын кижиниң амыдыралга идепкейлиг туружун илереткен кыска болгаш дорт, ханы утказыг сөстер.

Партияның XXVII съездизинге белеткел ажылдарының кол негелделери болур амгы үениң лозуңу — ол дээрге чогаадыкчы күш-ажыл, сөс-биле ажыл-херектиң карышпазы, идепкейлиг болгаш харысалгалыг чорук, бодунга болгаш эштеринге бедик негелде. Маңаа коммунистер үлегер-чижээн көргүзер ужурлуг. «Коммунист кижини чүгле ооң кылган ажыл-херээ-биле үнелээр, оон өске кандыг-даа үнелел турбас ужурлуг» деп СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга демдеглээн.

Партияның күжү болгаш ат-алдары коммунист бүрүзүнүң ажыл-херээнден, ооң хууда үлегеринден көстүр. Кижилер коммунистерниң ажыл-херээн көрүп, партияның ажыл-чорудулгазының, политиказының, идеологиязының дугайында үнелеп чугаалажыр. Ынчангаш чер болганга партия кежигүнү кижиниң ат-алдарын камнаар, бедик көдүрер херек. Коммунистерниң одуруунга чүгле амыдыралда туружун шын шилип алган, күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи бедик идепкейлиг, шылгаттынган кижилер, ажылчын аңгының, интеллигенцияның эң дээре оолдар, кыстары туруп болур. Сөзү-биле ажыл-херээ каржып, коммунист кижиниң бедик адын бужартадып чоруур кижилер бо хүнде ол одуругга турбас ужурлуг. Чижээ, Чадаана хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы турган Д. Монгуш хурал-суглаага араганың хоразының дугайында хей-ле сөстерни чугаалап турган. А херек кырында ажыл-херээнче ханылап кирбейн, бажыңынга арагачылар чыып, арагалап тургаш ажылдан дүжүрткеш, партия кежигүнүнден үндүрткен.

Коммунист кижиниң амыдыралга идепкейлиг туружу бүдүрүлгечи, күш-ажылчы сагылга-чурумну, корум-чурумну быжыглаары дээш хүн бүрү туржуп турарындан көстүп болур. Ажылчын кижиден министрге чедир ону бодунуң бир дугаар хүлээлгези кылдыр көрсен турар ужурлуг. Коммунистиң ажылды шын организастап билиринден, сагылга-чурумну амгы үениң бедик негелдезинге дүүштүр тургузуп турарындан ооң мөзү-шынары, амыдыралчы шын туружу, бодунуң ниитилел мурнунга хүлээлгезин медерелдии-биле билири көрүнчүкте чүве дег көстүп турар.

«Тиилелге» совхозта Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Д. Дандарның удуртканы 30 кижилиг механизастаттынган отряды бүгү техника септелгезин дооскаш, партияның ам болур XX область конференциязынга күш-ажылчы белек кылдыр рапорттаан. Кызылдың дааранылга фабриказының мурнакчы даараныкчызы Р. Сумбаа бо хүннерде 1987 чылдың май айының үлүүнде ажылдап турар. Республиканың автосептелге заводунуң С. Дрыгинге удуртказ септекчилер бригадазы күчүлүг КамАЗ-тарның чамдык кезектерин боттары эде чогаадып кылып, эрткен чылын эээщ эвес чаартыкчы саналдарны кииргеннер. Мындыг хевирлиг чаартыкчы саналдар, чаа эгелээшкиннер бистиң ёзулуг байлаавыс-тыр. Партия бистиң эргилделиг үе-чадавыста ажылды эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар дугайында чугаалап тургаш, бистен ёзулуг-ла ынчаар ажылдаарынче угланыышкынны берип, ону негеп турар.

Эде тургузар... Бо хүннерде бо сөстер партияның бүгү кижилерге кыйгызы болуп турар. Ол дээрге ажылдың стиль, методтарын эде көөр, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар, эреңгейлээр, карак чаар чоруктан уштунар дээни ол. Ажылды эде тургузары хөй күжениишкинни негээри чугаажок. Чамдык удуртукчу ажылдакчылар хей-ле кыйгы салып, аазаашкыннар кылып «ажылдаар» чоруктан ам-даа уштунуп чадап турар. Ындыг кижилер дугайында В. И. Ленин мынчаар чугаалаан: «Кажа-даа чорааш хей-ле сүмелер, чагыглар, кончуг эки айтыышкыннар берип чоруур, а херек кырында ол бүгү айтыышкыннарның күүселдезиниң дугайында чугаа туруп келирге, сестү ажыл-херек-биле бадыткаар апарганда, олар харын-даа эпчок, каттырынчыг болуп, бодунуң «диш чогун» көргүзе бээрлер».

СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткел ажылдарының үезинде коммунистерниң хууда үлегер-чижээн көргүзери, ону чөп ажыглаары — ол дээрге бистиң шиитпирлеп турар ажыл-херектеривиске чаа чедиишкиннерни чедип алыры, үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаары-дыр.

ПАРТИЯНЫҢ ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАДЫ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлээзилелинде «Коммунист бүрүзү күш-ажылга болгаш сагылга-чурумга, хөй-ниити база хууда амыдыралынга үлегер-чижек болур ужурлуг» деп айыткан. Үлегер-чижек болур дээрге-ле — бодунга хамаарыштыр хөйнү хүлээнип алыр, чаа, мурнакчы дуржулганы нептередириниң талазы-биле дидим, чүткүлдүг болур, ээ ёзу чок, сандаргай чоруктар-биле эптеш чок демиселчи болгаш коммунистиг моральдың өске-даа норма-чижектерин шыңгыы сагыыр дээни ол. Каа-Хем районнуң «Бурунгаар» совхозунуң хову-трактор бригадазының бригадири, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Василий Тарааевич Дүдүпей бодунуң амыдыралынга, ажылынга партияның ол негелделерин удуртулга болдуруп чоруур.

Ооң удурткан бригадазы эрткен чылын гектар чер бүрүзүнден тараа культураларының 23,7 центнер дүжүдүн ажаап алган. Ол дээрге республикада эң бедик көргүзүглерниң бирээзи. Ол ындыг чедиишкинни найыралдыг коллектив чер ажылының зона системазының негелделерин шыңгыы сагып, ажылды организастаарының дешпилгелиг аргазы — бригада керээзин ажыглааш, чедип алган. Коллективте бот-боттарынга дузалажыры, кандыг-бир нарын айтырыгны шупту кады шиитпирлээри чаңчыл болган. Дуржулгалыг тараажылар Арбан-оол Күжүгет, Сергей Лакпа, Владимир Абрамов болгаш өскелерниң-даа аныяктарга дузалажып, сүме каткан турарын бо-ла көрүп болур. Ооң ачызында бригадага ажылдап келгеш ындыг үр болбаза-даа, Борис Далдаан, Александр Дүдүпей, Александр Санчат-оол дээн ышкаш аныяктар ам безин бодунуң ажылының мастерлери болганнар. Чижээлээрге, Борис Далдаан эрткен чылын совхозтуң комбайнерлериниң аразынга социалистиг чарышка үшкү черни бүзүрелдии-биле ээлээн. Амгы үеде бригаданың кежигүннери часкы тарылгага белеткелди идепкейлиг чорудуп, бир чамдыктары ажыл-агыйның мал кыштагларынче, фермаларынче мал чеминиң сөөртүлгезинде киржип турарлар. Ооң-биле чергелештир механизаторларның кышкы өөредилгези база чоруп турар.

Василий Дүдүпейге чаңгыс чер чурттуглары улуг бүзүрелди илередип, ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгаан. Аныяк депутат чонунуң идегелин шыназыдар дээш идепкейлиг ажылдап турар. Соңгукчуларының чагыын ёзугаар туттунуп турар уруглар саады бо чылын ажыттынар, Суг-Бажы суурга чаа школа тудуу бо беш чылда эгелээр. Ол дээрге депутат В. Дүдүпейге кирген эң улуг чагыглар-дыр. Оон-даа өске амыдыралчы, ажыл-агыйжы айтырыглар ооң мурнунда эвээш эвес. Оларның күүселдезин чедип алыр дээш аныяк депутат кызып ажылдап чоруур.

В. Дүдүпей — партияның область конференциязының делегады, ол дээрге аңаа база бир улуг бүзүрел. Ону шыназыктырар дээш коммунист, депутат В. Т. Дүдүпей улам күжениишкинниг, быжыг тура-соруктуг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: В. Т. Дүдүпей. Г. МАКАРОВТУҢ чураан чуруу.

ТУДУГЖУЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

«Тыва кедээ тудуг» трест чыл планын бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеткен. Он тудуг организацияларының чедизи чыл планын ажыр күүсеткеш, Чаа чыл бүдүүзүнде, 1986 чылдың үлүүнге кириштир ажылдап эгелээн. Оларның аразында 741, 1070, 585 дугаарлыг болгаш өске-даа КМК-лар чылды чедиишкиниг доозуп, немелде хүлээлгени алган.

Трест ниитизи-биле пландан ажыр 310 муң рубльдиң ажылдарын кылган. Көрдүнгенинден ажылдың бүдүрүкчүлүү 1,2 хуу өскен. Дужааттынган объектилерниң шынарынга эки деп үнелелди хүлээп ап турган комиссиялар берген.

Кедээде социал-культура болгаш бүдүрүлге объектилериниң тудуунда ажылдап турар бригадаларда күш-ажылды организастаарының аргаларын чаарты көрүп, хандырылга чурумун экижиткенинден ажыглалга кирер тудуглар үезинде дужааттынган. Ылаңгыя 1985 чылдың чурталга тудуунуң планын трест долдур күүсеткен. Пландан ажыр 1432 дөрбелчин метр чуртталга шөлү азы ийи аал чурттаар он бажың туттунган. Барыын-Хемчиктиң совхозтарында беш бажыңны көрдүнгенинден ажыр хүлээткен.

КМК-лар 8 муң баш мал кирер кажааны, Чадаанада септелге мастерскаязын, «Бүрен» совхозта гаражты, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг болгаш «Кызыл тараачын» совхозтарда инек, бызаа кажааларын эрткен чылын туткан. «Тээли» совхозта 200 олуттуг клубту, Сүт-Хөлде 50 оруннуг садикти тудугжулар тудуп дооскан. 16 муң куш, 1 муң хаван кирер кажааларны чыл төнчүзүнде хүлээткен.

Тудугжулар он ийиги беш чылдың тудуг программазын чедиишкинниг эгелээр база партияның XXVII съездизин төлептиг уткуур деп сөзүн берген.

Г. ЛАБЕЗНАЯ,
«Тыва кедээ тудуг» тресте план килдизиниң эргелекчизи.

ПЛАНДАН АЖЫР

Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйының коллективи СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турар. 1985 чылдың продукция сайгарарын план ёзугаар 3 миллион 410 муң рубльге чедирер тургаш, херек кырында 3 миллион 792 муң рубль кылдыр күүсеткен.

Бараанныг продукцияны 3 миллион 500 муң рубльге кылып бүдүрер тургаш, пландан ажыр 140 муң рубльге бүдүрген, азы 104 хуу күүсеткен.

Дилиг материалдарын 40 муң кубометрин бүдүрер тургаш, ону 42 муң 082 кубометр чедирген.

Бистиң корр.

ЧАРЫШТЫҢ АЧЫЗЫНДА

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарыш «Шагонартяжстрой» трестиң тудугжуларының ортузунда калбарган. Ында чээрби дөрт бриганың сес чүс ажыг ажыл-ишчизи киржип турар.

Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжулары Г. Д. Коляда биле З. С. Салчактың удуртканы шеверлекчилер бригадалары хуусаа бетинде күүсеткен. «Красноярскстройтранс» трестиң автобаазазының чолаачылары В. П. Редких, И. Г. Наговицын, В. В. Привалов чаа тудугларже чүъктер сөөртүр беш чыл даалгаларын чедиишкиниг боттандырган. В. П. Подкопаеваның удуртканы комсомолчу-аныяктарының шеверлекчилер бригадазы эки ажылдаан.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, организастыг чорукту экижидип, бригадалар аразында күш-ажылчы маргылдааны дээштиг организастап тургаш, эки көргүзүглерни чедип алган.

Он ийиги беш чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш тудугжуларның аразында съездиге алдар болдурган чарыш улам калбарган. Бригада бүрүзү ийи айның планныг онаалдаларын съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир күүседир сорулганы салган ажылдап турар.

П. ГАВРИКОВ,
«Шагонартяжстрой» трестиң каттышкан профэвилел комитединиң даргазы.

НЕМЕЙ ТЫПКАН

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг Тыва геология-шинчилел экспедициязының коллективи он бирги беш чылды кол-кол көргүзүглер талазы-биле чедиишкинниг дооскаанын рапорттаан. Эртем-техниктиг чедиишкиннерни болгаш мурнакчы дуржулганы калбаа-биле ажыглаанының түңнелинде, казаф байлактыг чаа-чаа черлерни тыпкан, ажыглаттынып турар черлерниң курлавырларын немештир илереткен.

Хову-Аксыда руда-биле байлак чаа черлерни илереткен болгаш «Тыва кобальт» комбинаттың чиг эт баазазын аңаа үндезилээш, улам быжыглаар аргалыг болган. Ол ышкаш Чадааның хөмүр-даш разрезиниң чанында Чаңгыс-Хадың деп черден хөмүр-даштың 37,8 млрд. тонна курлавыры илереттинген. Ону ажыглалга кииргениниң соонда разрезтиң бээр оттулар чүүлү 2—3 катап улгадыр.

Эрткен беш чылда Улуг-Хемниң хөмүр-даш бассейниниң ниити хемчээлин илередириниң ажылдары колдуунда доозулган. Ооң 63 хуузу ховар дээн кокссталыр хөмүр-даш бооп турар.

Экспедицияның бөлүктери Улуг-Танзектиң болгаш Ак-Сугнуң ховар металлдар-биле байлак черлерин шинчилээриниң болгаш оларның байлактарының хемчээлин тодарадырының ажылдарын доозар чыгап турар. Геологтарның кызымаккай ажылының түңнелинде Үстүү-Енисейниң чер иштиниң суунуң болгаш Шивилигниң аржаан сугларының курлавырларын шинчилеп тодаратткан. Республиканың хереглелин хандырар төлээде, тудуг материалдары-биле байлак черлерни хүлээдип берген.

Тываның геология-шинчилел экспедициязының коллективи он бирги беш чылдың кол-кол техника-экономиктиг көргүзүглерин база хуусаадан эрте күүсеткен. Ниитизи-биле 44 млн. рубльдиң шинчилел-тудуг ажылдарын күүсеткен. Ол дээрге оңгу беш чылдаазында 27 млн. рубль турганындан дыка хөй. Мурнундагы беш чылдан 40 хуу ажыг — 270 муң погонметр черни өрүмнээн.

Экспедицияның Хову-Аксы, Алгыяк, гидрогеология, Улуг-Хем дээш өске-даа шинчилел бөлүктери чер өрүмнээр талазы-биле беш чыл планнарын хуусаадан ыракта эрте күүсеткилээн. Мастерлер Н. Е. Чайкин, В. Б. Тетерин, Ю. Б. Жуйков, Х. А. Гагаулин оларның өрүмнекчилер бригадалары СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш калбарган социалистиг чарыштың каш удаа тиилекчилери болганнар.

Экспедицияның геологтары болгаш ажылчыннары чаа шинчилел сезонун база-ла шалыпчы ёзу-биле эгелээш, он ийиги беш чылдың планныг даалгаларын хуусаадан эрте күүседир, Төрээн чуртка улам хөй байлакты бараалгадыр дээш бедиткен социалистиг хүлээлгени алган, олар ону амыдыралга күүседип кирипкеннер.

В. АВРУЦКИЙ,
Тыва геология-шинчилел экспедициязының начальниги.

ТЕМПИНИ КОШКАТПАЙН

Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчылары база механизаторлары техника септелгезин шалыпкын темп-биле, шынарлыг доозар дээш машина-трактор мастерскаязында кедээ ажыл-агый машиналарын септээр ийи звенону тургускан. Амында ажыл хайнып кыныг.

Совхозта ниитизи-биле ылчирбелиг болгаш дугуйлуг 32 трактор бар. Оларның чедизинде капитал, үжүнде агар септелгени кылып дооскан. Септекчилер оон аңгыда беш сеялканы, он андазынны, ийи культиваторну бележиниң шугумунда тургускаш, кожуг машиналарының септелгезин колдуунда дооскан. Ниити септелгени Александр Куулар эки удуртуп турар.

Хүреш-оол Моңгуштуң удурткан звенозу септелгени шынарлыг, өй-шаанда чорудуп, планын 112 хуу чедир күүседип турар. Борбак-оол Ондарның удурткан звенозу база-ла планныг онаалдаларын ажырып, техниканы бележиниң шугумунга чогуур үезинде тургузаар дээш бүгү күжүн салып турар.

Б. ОНДАР.

ХӨЙ КЕЗИИ ООЛДАПКАН

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң малчыннар коданнарында хойлар массалы-биле оолдап эгелээн. Аныяк малчын, район Совединиң депутады, коммунист Хертек Арбай-оолдуң төрүүр 300 хоюндан 260 хой оолдапкан, хураганнары менди. Ол ышкаш коммунист Кылчан-оол Хертек, Мандараа Чугдур, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чагыр Кара-Донгак болгаш оон-даа өскелерниң коданнарында хойларының хөй кезии оолдапкан. Хураганнар менди доругуп турарлар.

Совхозтуң дирекциязы бүгү күштү мал ажылынче угландырган. Кодан бүрүзүнде сиген, көк-сула, концентраттыг чемнер, дус чедиртинген, 46 сакманчыны аъткарган. Төрүүр кодан бүрүзүнде суурда албан организация черлерин, агитквартираларны быжыглаан, суг сөөртүр дөрт машина доктаамал чоруп турар.

Совхозтуң малчыннары он ийиги беш чылдың бирги чылында хойдан-на хураганны камгалап алыр дээш кызымак ажылдап турарлар.

А. КАНЧЫЫР.

ПАРТИЯНЫҢ XX ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАТТАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Партияның XX область конференциязының делегаттарын 1986 чылдың январь 9-та Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга (ийиги каът) 8-тен 22 шакка чедир бүрүткээр.

Конференция 1986 чылдың январь 10-да хөгжүмшии театрынга 10 шакта ажыттынар.

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ ХАМААРЫЛГА ХЕРЕК

Хөрзүннү экижидеринге болгаш дүжүттү бедидеринге чемишчидилгелерниң чугулазын билбес кижи ам чок. Ажыл-агыйлар туржук хуу кижилер безин чемишчидилгелерни ажыглап турар. Минералдыг чемишчидилгелерни «Сельхозхимия» организациялары ажыл-агыйларга чедирип, складтарынга уруп берип, харын совхозтарның тарылга шөлдеринге чаштырып берип турар. Магалыгла үе.

Ынчалза-даа...

Ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш агрономнары, «Сельхозхимия» организациялары тургустунгандан бээр, хөрзүннү чемишчидериниче сагыш салбастаан, ол чугула ажылды «Сельхозхимияның» херээдир дээр хөөннүг апарган. Ылаңгыя олутпай, чалгаа, чүгле хүнүн бодаар улус чемишчидилге төгерин херекке албастаан. «Сельхозхимияның» ажылдакчылары чемишчидилге талазы-биле ажылдарының хемчээлин улгаттыр планнап турар, а совхозтарның ажылдакчылары ол хамык ажылдарны кызырың, эвээжедип турар. А шөл оларны. Ол шөлден алыр дүжүт база оларны болур дээрзи билдингир. Күрүнениң өнчү-хереңгизин, бо удаада хөрзүннү, ээ ёзу-биле көрбес чоруктуң чижээ бо-дур.

Чемишчидилге талазы-биле ажыл планын эвээжедип, чемишчидилге алыр чагыынга ооң хемчээлин кызырып турарындан аңгыда, сөөртүп чедире берген чемишчидилгени дедир чорудуптар ажыл-агыйлар база бар. Чүгле сөөлгү үеде безин чээрби ажыг совхоз чемишчидилгелиг машиналарны дедир чоруткан. Чамдык совхозтар сөөртүп келген чемишчидилгелерни ийи-бирден хөй катап хүлээп албаан. «Хөндергей», «Шекпээр» болгаш Чүргүй-оол аттыг совхозтарның кайызы-даа, үжен ажыг ажыг тонна чемишчидилгени чедире бээрге, дүжүрүп алырындан ойталаан. Хөрзүннүң чемиштиг каъдын үргүлчү сугга алзып турар «Алдан-Маадыр» совхоз (директору — Макар Донгак, кол агроному Моңгуш Бегзи) безин ырактан чедире берген, улуг үнелиг чемишчидилгени дедир чорудуп турар апарган. Чамдык совхозтарның ажылдакчылары чолаачының документизинге чемишчидилгени алган кылдыр демдеглеп бээрге, чолаачы ону чоога иштинге төп каан таварылгалар бар. Ол дээрге шуут кемниг үүлгедиг-дир. Хөрзүннүң ёзулуг ээлери, бедик дүжүттү алырынга сонуургалдыг кижилер боттары ынчап турарга, черле чүү бүдерил? Дүжүттүң чылдыңна чавыс болуп турар чылдагааны мында.

Ээ ёзу-биле көөр

Үстүнде чугаа кол нургулайында минералдыг чемишчидилгеже угланган. А органиктиг чемишчидилгени ап кээрге, мында байдал база өөрүнчүг эвес. Кысказы-биле чугаалаарга, эң үнелиг болгаш эң чиик өртектиг бо чемишчидилгени совхозтарның удуртукчулары үндүр эжиптер бок-биле дөмейлеп турарлар: «Сельхозхимия» тракторлары келир болза, мону ыратса!» дижирлер. Ындыг хөөн-биле олар өдек шыгжаар чер кылыр туржук, өдекти беле оргалавайн-даа, болбаазыратпайн-даа турарлар.

Чемишчидилгелерни чедир база үргүлчү ажыглавайн турарындан тарылга шөлдериниң хөрзүнү баксырап келген. Республиканың хөрзүнүнүң агрохимиктиг шинчилелдеринден ап көөрге, фосфор болгаш калий чедишпес хөрзүн кончуг көвүдээн, ооң-биле чергелештир хөрзүннүң ириндизи аажок эвээжээн. Хөрзүннүң ириндизиниң эвээжээрин болдурбас дизе, тарылга шөлүнүң гектар бүрүзүнге онааштыр чылда он тонна өдекти чажар ужурлуг. Бо көргүзүг бүгү тарылга шөлүнге 3,3 миллион тонна болур. А бистиң бөгүн бир гектарга онаштыр чажып турарывыс —чүгле 400—500 килограмм. Мындыг байдалдан уштунмас болзувусса, бүгү черивис үрелип каар.

Органиктиг чемишчидилге бисте эвээш, чылда 330—350 тоннадан көвүдедир чажып шыдаттынмас. Ам канчаарыл? Бир дугаарында, ажыл-агый бүрүзү куш болгаш мал өдээ, довурак болгаш хирээнди холушкак компостар кылыр херек. Оларны кылырының технологиязын хажыдып болбас. Оон ыңай чайын аңдарган черлерни ажылдап кылырын шыңгырадыр. Донник, рапс чергелиг үнүштерни тараан черинге хээп, хөрзүнче холуштур тарыыры база ажыктыг. Ынчан оларның ногаан массазы гектардан-на 180 центнер болур болза, хөрзүнге 16 тонна органиктиг бүдүмелдер немежир.

Хөрзүннүң дүжүткүрүн дүрген бедидерде, химижидилге албаның ажылын экижидери база чугула. «Сельхозхимияның» салбырлары районнарга чедир тургустунган, а кол бүдүрүкчү кезектерде — совхозтарда ол чок. Чамдык совхозтарда агрохимиктерни, ол хүлээлгени дакпырлаар кижилерни, тургускан-на харын. Ынчалза-даа олардан негээр, ажылды контрольдаар кижи чок, кайызын-даа деткимче база сула болганындан олар чүгле чемишчидилге ажыглаазының дугайында медээ бээри-биле кызыгаарланып турарлар. Ажыл-агыйга чемишчидилге складтары безин кылдыртып албаан болгулаар. Совхоз бүрүзүнге чемишчидилге шыгжаарынга четчир складтарны тудары чугула.

Химижидилге станциязы чемишчидилгелерни чажарының, кадагалаарының талазы-биле сүмелерни ажыл-агыйларже чорудуп берип турар. Ынчалза-даа оларны номчуп база ажыглап турар агрономнар ховар. Ооң уламындан чемишчидилгелерниң ажык берип турары эвээш. Хөрзүннүң кырынга чашкан чемишчидилге дески болбайн турар. Хөрзүнче киир чашкан чемишчидилге чамдыкта ханы, чамдыкта кыдыра-даа болгулаар. А шыгый берген чемишчидилге шуут чаштынмас болгай. Бо бүгүнү өөренип көөрү, чемишчидилгелерни ажыглаарының дүрүмнерин хажытпазы чугула.

Чемишчидилге— хөрзүннү үнүшке чугула бүдүмелдер-биле байыдарының, хөрзүннү катап тургузарының кара чаңгыс аргазы. Ынчангаш хөрзүнге болгаш чемишчидилгелерге, ылаңгыя чемишчидилгелерни ажыглаарынга ажыл-агыйжы хамаарылга, ол бүгүнү ёзулуг ээ ёзу-биле көөр чорук херек.

Н. ФАДЕЕВ,
республиканың химижидилге станциязының кол агрохимиги.

Национально-краеведческий отдел

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып тур бис

ДОКТААМАЛ ЭРТЕР

Бистиң районда бо хүннерде съезд мурнунуң документилерин чонга улам ханы таныштырар ажыл калбарган, агитас-пропагандисчи ажылдар чорудар бөлүктерни тургускулаан, ындыг бөлүктер ажыл-агыйлар болгаш чурттакчылыг суурларже үнүүшкүннерни кылып, чон ортузунда тайылбыр ажылын чорудуп турар.

Оларның бирээзи 5 кижи составтыг бөлүк районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы К. К. Ензуктуң удуртулгазы-биле «Мөрен» совхозтуң малчыннарынче үнүүшкүнну кылган. Олар малчыннарның чуртталга байдалын сонуургап, оларның салган айтырыгларынга харыылап, негелде, хомудалдарын өөренип көргеннер.

Ол үнүүшкүн үезинде бөлүктүң удуртукчузу малчыннарга СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелин, СЭКП-ниң Уставында өскерилгелерни таныштырган. Районнуң харылзаа белдириниң начальниги Д. Д. Кызыл-оол «1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде СРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннары» деп темага лекцияны номчаан.

Район эмнелгезиниң ажылдакчылары малчыннарның кадыын шинчип, профилактика ажылын чорудуп, оларны херек эм аймаа-биле хандырган. Мал эмчилери кодааннарны кезип, малчыннарны херек медикаментилер-биле хандырып, зооветеринарлыг өөредилгениң ээлчеглиг кичээлин эрттиргилээн. Малчыннарже ындыг үнүүшкүннер график ёзугаар доктаамал эртер.

А. АРТАА.

Эрзин район.

ТӨЛЕВИЛЕЛДИҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИН ЁЗУГААР

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде VI-VII база X бөлүктерде Аъш-чем программазын чайгылыш чок боттандырарын, чоннуң хереглел бараанналын бүдүрерин калбартырын, ачы-дуза чедирилгезин улам ыңай сайзыраңгайжыдарын онзалап демдеглеп турар.

Ук төлевилелдиң бо одуруглары бистиң районда маңаа хамаарышкан четпестерниң барын база дагын сагындырып, ону дарый чайладырының хемчеглерин алырын негеп турар. Чурттакчы чоннуң аъш-чем бараанналы-биле хандырылгазы кошкак дээрзин чугаалаар апаар. Республиканың өске районнарында бар чугула бараанннар магазиннерде эвээш. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер талазы-биле доктаалдарында чоннуң хереглел бараанннарын бүдүрерин база садарын көвүдедирин айтып турар болгай. Ук доктаалдарның күүселдези бисте кошкак. Магазиннерде чылчылы-биле чыдар балык консервалары, печенье, шай, дус аймаандан өске бараанннарны черле чок деп болур. Курагг сүт, далгандан бүдүрген кылыглар, дагаа эъди, ооң чуурагазы көзүлбес.

Партияның болгаш чазактың алган хемчеглеринде ээзиртпес суксуннарны хөйнү бүдүрерин болгаш садарын айтып турар болгай. Бистиң районда газтыг суг, квас аймаа ховар барган, ону бүдүрер-даа чер чок, Кызылдан-даа чагыдып эккелбейн турар.

Райпонуң чагыргазында турар ниитиниң чемненилге чериниң адрезинге хомудал база улуг. Столоваяда кылып турар чемнериниң шынары дыка куду, а өртээ улуг, ийзы-бүрү база эвес. Ногаа аймаан чагыдып, ооң-биле база далгандан кандыг-даа хевирниң чемнерин кылып болур арга райпода бар, чүгле ону херекке албайн, тоовайн турар.

Үениң негелдезин ёзугаар ажылдаар кадрлар райпода чок деп болбас. Кадрлар четчир, шупту тускай эртемниг кижилер. Чүгле оларның ажылынга харыысалгазы, чогаадыкчы чоруу четпейн турар. Бир эвес чоннуң хандырылгазы-биле холбашкан адырда ажылдап турар кижилерниң шуптузу-ла чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, хүлээлгезин ак сеткилдиг көөр болза, кандыг-даа чаа чүүлдер, аргалар тыптып болур. Ону документилерге дүүштүр, төлевилелдерниң негелделерин ёзугаар боттандырары чугула.

Х. МОНГУШ.

Өвүр район.

КОЛЛЕКТИВТИҢ КҮЖҮ-БИЛЕ

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң социал-экономиктиг политиказы совет кижи дугайында, ооң чаагай чоруу болгаш бүгү талалыг сайзыралы дээш сагыш салыышкынче угланган. Кижиниң ажылдап, амыдырап-чурттап, турарындан аңгыда, ооң хостуг үе-шагын ажыглап турары база социал-экономиктиг болгаш идей-кижизидилгелиг ужурутканыг дээрзин партия болгаш чазактың сөөлгү үнген доктаалдарында доктаамал айтып турар.

Районнуң орук тудуг-септелге участогунуң аныяктары, ында комсомол организациязының секретары Валерий Өртеңейниң удуртулгазы-биле боттарының күжү-биле участоктуң девискээринде бөдүүн баскетбол, волейбол ойнаар шөлдерни, боодалга черин дерип кылганнар. Ол ажылга Ю. Акыс-оол, А. Салчак, Д. Донгак болгаш оон-даа өске комсомолчулар эки киришкен. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, хоочун коммунист, участок мастери М. Ш. Даваа дагдыныкчы, ол комсомолчуларны болгаш аныяктарны ажылче организастаарынга идепкейлиг киржип турар. Бистиң участогувустуң партия, профэвилел эге организациялары, администрация спорт ажылын организастаарынга бүгү талалыг деткимчени көргүзүп келген. Ам бо хүннерде катокту белеткеп турар бис.

Ындыг янзылыг бөдүүн спорт шөлдерин кая-даа тудуп ап болуруунуң аргазы бар деп чүвени бис бодувустуң дуржулгавыстан көрдүвүс.

А район төвүнде байдал сыр өске. Ында стадион аттыг спорт шөлү бар, ооң байдалы кончуг көрүш чок, долгандыр кажаа-херими буступ, ойлугулап калган, чүк бүрүзүнден чүү-даа чүве анаа-ла хостуг өттүр кылаштажып турар. Ында сөөлгү он чыл иштинде кандыг-даа чаартылга, септелге кылдынмаан. Районнуң спорт организациялары, комсомол райкому ону кичээнгейге албайн турары канчап-даа таарышпас. Суурнуң аныяктарын, ажыл-ишчилерни хаара тудуп, ону кылырынче сагыш салыры күзенчиг-дир. Черле район төвүнге шевергин, чараш, көрүштүг стадионну болгаш бөдүүн спорт шөлдерин тудуп тургузарының өйү келбээн деп бе?

Х. МОНГУШ.

Хандагайты суур.

ГАЗОМОБИЛЬДЕРГЕ «НОГААН КУДУМЧУ»

Ленинградтың автомобилистери газбаллоннуг автомобильдерни ажыглаарының, газ-биле долдурар станцияларның тудуун дүргедедириниң үр хуусаалыг программазын ажылдап кылганнар. Өөредилге комбинадын тургускан, ында класстарны, тренажерларны, стендилерни кылган, ону чолаачыларны болгаш машиналар септекчилерин белеткээринге болгаш билиин бедидеринге ажыглаар.

Ленинградтың чүък сөөртүр № 75 автотранспорт бүдүрүлге черин газка ажылдаар автомобильдерниң индустриалдыг метод-биле техниктиг хандырылга чери кылдыр шилчиткен. Ооң-биле кады газ долдурар компрессор станцияларының четкизин калбартып турар, хөй хоорайларга оларны төлевилээринге ленинградчы тускай эртемниглер киржип турар. Ам баштайгы ындыг комплекстер ажылдап эгелей берген, оларның кайызының-даа бүдүрүкчүлүү — хонукта газ-биле 500 катап долдуруп бээри болур. Он ийиги беш чылда Ленинградка болгаш областа он ийи хире ындыг станцияларны тудары төлевилеттинген.

ЧУРУКТА: автомобильдерниң газ-биле долдурар № 1 компрессор станциязы.

М. БЛОХИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникасы.

Шынар—ажылдың көрүнчүү

ОДААРГА-ДАА ЧЫЛЫТПАС

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң участогу болур Чадаана разрезиниң ажылын солуннардан номчуурга эки деп бижээн болур. Иет. Чүгле каскаш, чүдүрүп чоруткан хөмүр-даштың хемчээли-биле санаар болза, ындыг-даа болуп чадавас. Ынчалза-даа ажылдың бир кол көргүзүүү — шынар аскап турарын хереглекчилер эскерип турар. Сөөлгү ийи-үш чылдарда Чадаана разрезиниң берип турар хөмүр-дажының шынары багай болуп, негелделерге дүүшпейн келген.

Чаңгыс чижек: эрткен чылдың октябрь айда «Алдан-Маадыр» совхозтуң гаражынга болгаш школазынга эккеп дүжүрген хөмүр-даш хелүн эрттир хоюг болгаш ол черлерниң котельнаяларынга одаарынга таарышпас. Одаарга-даа чылытпас, хөмүрере берген чыдып-чыдып өжүп каар. Ооң уржуундан одалга системалары соок үеде сандан үнүп турган таварылгалар чүгле бо эвес, мооң мурнунда-даа одалга сезоннарының үезинде тургулаан болгай.

Кыппас «хүл» хөмүр-дашты чазын өскээр чайладыр, бок-биле кады төгер апаар. Оон башка ону кая ажыглаарыл «Алдан-Маадыр» совхозтуң гаражынга ийи чыл дургузунда эккеп турган хөмүр-дашты оттулуп чадааш, гараж чоогунда улуг оңгарже төгер ужурга таварышкан. Ол он-он тонна хөмүр-даштыр.

Кыжын келген хөмүр-даш дош-биле холушкан болур, а чайын кээп турар хөмүр-дашты улуг электри станцияларының котельнаялары-ла тускай үрдүрер херекселдериниң дузазы-биле оттулуп шыдаар. А арткан хереглекчилерни чүге бодавазыл? Чадааның хөмүр-даш разрези чүгле Чөөн-Хемчик эвес, Тываның барык районнарын, Улуг-Хем, Өвүр, ыраккы Мөңгүн-Тайга районнарны база хандырып турар болгай. Ындыг болганда хөмүр-даштың шынарын экижидери эң чугула-дыр. Тываның курхайгаарал лабораториязы база хөмүр-даштың шынарынче кичээнгейни үргүлчү угландырза эки боор.

Г. КОМБУ.

Чөөн-Хемчик район.

Шыгжагда ногааларның байдалын хынап көрээл

КАНДЫГ ТУР СЕН, КАРТОШКА

Чаа чылдың хөглүг байырлалын эрттирген соонда садыг ажылдакчыларының кичээнгей салыр бир кол чүүлү —шыгжагже үр хуусаада суп каан картофельдиң, ногааларның болгаш чимистерниң кандыг байдалда туруп турарын хайгаарап көөрү. Ындыг хыналдаларны мооң мурнунда турганынга деңнээрге, хөйнү кылганы дээре, чүге дээрге, үнүш аймааның продуктуларын шыгжап-кадагалаарының технологиязының чурумун сагываанындан дыка улуг когарал-га чедип болур болгай.

Садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң херегледдерин хандырары-биле эрткен күзүн чүс-чүс муң тонна картофельди болгаш ногааларны шыгжап алган болгай бис. РСФСР-ниң дыка хөй автономнуг республикаларының, крайларының болгаш областарының чижээнден алгаш көөрге, ындыг продукцияны садыг организациялары май—июнь айга чедир садыглап болур арга бар. Бир эвес оларны эки шыгжап-кадагалаан таварылгаларда ол продукция үрелип, баксыраваан болур. Россия Федерациязының Садыг министерствозунуң чорутканы хыналданы ёзугаар алырга, чамдык черлерде картофельди болгаш ногааларны шыгжааның байдалы дыка багай.

Белгород областа ол продуктуларны үр шыгжаашкынче мооң мурнунда планаап турганындан дыка хөйнү киирген. Картофельди болгаш согунаны колдуунда-ла чурттакчы чондан дыка хөйнү садып алган. Ол бараанның шынары бедик. Областа ногаа культуралары-биле чонну хандырып турары шору. Чамдык садыг организацияларында морковьтуң, согунаның шынары баксыраан, капустаны садып турарында чидириглер хөй болуп турар. Ындыг фактылар Алексеев, Шебекин Новооскольск болгаш оон-даа өске районнарда тургулаан.

Шебекин районнуң садыг чериниң ногаа шыгжаар черинде 15,6 тонна согунаны катап аңгылаанының түңнелинде, үш чартык тонна продукт ажыглаттынмас болган. Ол дээрге, ында согунаның 22,4 хуузу-дур. Ол хире чидириглер ында тускай эртемниглерни кайгатпаан. Оларның санааның ёзугаар алырга, ол садыг чериниң баазазында 70 тонна согуна соодулга тургузуу ажылдавайн турар камераларда шыгжаттынган болуп турар. Ол согуналар дыка шыгаан, өзүп үнүп, чамдыктары дүдүп эгелээн. Ол-ла садыг черинде 60 тонна капустаны ажык черде кыштаткан. Ооң түңнелинде капустаның чамдызы доңуп калган.

Ындыг ажыл-агыйжы эвес фактылар Чуваш АССР-де база бар болган. Канашскиниң садыг черинде кирген согуна ол-ла келген савазында хевээр чытпышаан, ооң байдалын хынаваан, ол өрээлде агаарның шыгын безин хайгааравааан. Ооң түңнелинде — чидириглер. Шумерлин районнуң картофель шыгжаар черлеринде база чидириглер бар болгулаан.

Россия Федерациязының Садыг министерствозу бүгү республикада картофельди болгаш ногааларны шыгжап турарының шынарын январь айда хынаар деп шиитпирлээн. Ынчан кол кичээнгейни — шыгжагда чогуур температураны болгаш агаарның шыгын хайгаарап турар техниктиг херекселдерниң ниити байдалын хынап көөрүнче угландырары чугула. Хову-шөлдерниң продукциязын, чаа дүжүт ажаап алдынгыже чедир, шыгжап-кадагалаар талазы-биле оон-даа өске ажылдарны кылып чорударының чугулазын министерство сүмелеп турар.

Ол бүгүнү өөренип көрүп тура, дараазында байдалче сагыш салбазының аргазы чок. Картофельди болгаш өске-даа ногааларны үр үеде шыгжаары-биле белеткеп алыры партияның херээ, чер-чер Советтериниң кол айтырыгларының бирээзи апарган болгай. Оларның удуртулгазының болгаш дузазының ачызында чер ажылының продукциязын кышка хейү-биле белеткеп ап турар апарган. Оларны шыгжап кадагалап турууның шынарын хынаарынга депутаттарның киржилгези база улуг дузалыг.

И. ПРОХОРОВ. (СЭТА).

Он бирги беш чылда Тес-Хем районнуң тараажылары чамдык чедиишкиннерни чедип алганнар. Ылаңгыя «Кызыгаар» совхоз тараа бүдүрер талазы-биле планныг онаалдазын сөөлгү үш чылдың чыл бүрүзүнде ажыр боттандырып келген. Ажыл-агый доозукчу чылда бир гектарга онаашттыр 15,5 центнер дүжүттү өстүрген. Совхозтуң 1600 гектар черден 2500 тонна тарааны бүдүргени ол.

Күскү дүжүт ажаалдазынга совхозтуң дөрт комбайны ажылдап турган. Комбайнерлер аразынга чарлаттынган социалистиг чарыштың бирги черин ук совхозка үжен чыл хире механизаторлап келген Сагаачы Дагба алган. Хоочун механизатор Ортааакы Азиянын төөгүлүг черлеринге баар путёвка-биле шаңнаткан.

Социалистиг чарыштың тиилекчизи бодунуң оглу Семён Сагаачы-биле чаңгыс комбайнга ажылдааш, сес чүс тонна тарааны бастырган. Адашкыларның бастырган тараазы даа, кескен чериниң хемчээли-даа сезон нормазындан барык-ла ийи катап ажып турар. Оларның кайызы-даа районга доозукчу чылда дүжүт ажаалдазының чемпиону болган.

ЧУРУКТА: дүжүт ажаалдазының чемпиону Д. САГААЧЫ.

К. ЧООДУНУҢ фотозу.

КАМНАЛГА ШЫНАРДАН ХАМААРЖЫР

Одалга-энергетиктиг курлавырларның камналгазын чедип алыры чугула ажыл-агыйжы сорулга. Хөмүр-даш камналгазын ап көрээли. Бистиң Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксы суурда хөмүр-даштың камналгазы чок боор деп бодаар мен. Ол чүге ындыгыл?

Маңаа кымның буруулуун илередир дизе, бир дугаарында хөмүр-даштың бүдүрүкчүзү — Чадааның хөмүр-даш разрези деп бодаар мен. Хамык ужур шынарда. Разрезтиң бистиң районче чорудуп турар хөмүр-дажының шынары чавыс, күрүне стандарттарынга дүүшпейн турар. Одаарга кыппас, хүлү хөй болур. Мен Мугур-Аксы ортумак школазында одакчылап ажылдап турар болгаш, ону бодумнуң дуржулгамдан кончуг эки билир мен. Бистиң школа котельназының хериминиң иштинде шак ындыг кыппас, дош, довурак холушкан хөмүр-даш барык 100 тонна чедип турар. Ынча хөй хөмүр-даш анаа бок боол чыдырда камналга туруп болур бе? Ону бисче чүдүрүп чорутткан организацияларга ол план күүселдезинде кирген, орулга-дыр, а хереглекчилерге карылга-дыр. Нити күрүне эрге-ажыктарын бодап көөр болза база чүү хире карылга үндүрген, ажыл-агыйжы эвес чорук-тур?

Биске багай шынарлыг хөмүр-дашты чамдыкта «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинден-даа сөөртүп эккээр-ле. А Кызыл биле Мугур-Аксы аразы 546 километр болгай. Чеже хире кывар-чаар материалдар одаарга чылытпас хөмүр-даш сөөртүрүнге чарыгдаттынып турарын санап көрзе, та кайы хире чарыгдал чүве.

Эрткен чылдың февраль 26-да үнген № 49 «Шын» солунга Г. Толкачевтуң «Кичээнгейни — хөмүр-даш белеткелинче» деп чүүлүн парлаандан бээр барык бир чыл чедип тур. Ынчалза-даа ында айыткан четпестер катаптаттынып, хөмүр-даштың шынары биеэги хевээр чавыс болуп турары хомудаачыг.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң удуртулгазы хөмүр-даш белеткелиниң шынарын экижидер, хереглекчилерниң негелделеринге дүүштүр ажылдаар үе келген. Партия, чазактың айтып турарын ёзугаар, ажылдың шынары эң кол чүүл болур дээрзин утпаза эки.

М. ИРГИТ.

Мөңгүн-Тайга район.

ГИДРОТЕХНИКТИҢ ЧЫМЫЖЫ

Суггаттыг черлерни шын болгаш долу ажыглаары — амгы үениң кол негелделериниң бирээзи. Ынчангаш кожууннуң ажыл-ишчилери, ылаңгыя хову-шөл суггатчылары суггаттыг черлерни ажыглаарының айтырыын чугулалап көрүп турар. Ол дугайын «Найырал» совхозтуң гидротехниги, коммунист Ховалыг Наңмарович-биле чугаалажы бердивис.

— Суг — чаагай дүжүттүң үндезини — деп, ол чугаалады. — Мен ам тергеэ совхозумда ийи чыл дургузунда гидротехниктеп ажылдап тур мен.

«Найырал» совхозтуң суггатчылар звеноларында 56 кижи доктаамал ажылдап турар. Суггаттыг черлерни чөп ажыглаар, чаагай дүжүттү тарып өстүрер талазы-биле оларның киирген үлүү улуг. Ону мындыг чижектер бадыткап турар. 1984 чылда совхозка бригада кержээзи-биле ийи звено ажылдап турган. Олар эки түңнелдерлиг болган. Зинаида Шөмбүлдүң звенозу ногаага ажылдап, чаагай дүжүттү өстүрген, Каңзаң Маадыр-оолдуң звенозу хөй чылдыг сигеннерниң 213 гектар шөлүн суггарарынга чедиишкинниг ажылдаан. Олар бригада кержээзи-биле ажылдаарының ажыктыын көргүскен, звено кежигүннериниң харыысалгалыг, түңнелдиг ажылдаарын хандырган.

Ол ийи звенонуң үлегерчижээн 1985 чылда Владимир Кыргыстың, Николай Түлүштүң удурткан звенолары эдерип, хөй чылдыг сигеннерни тарып өстүрүп, суггарып ажылдаан. Олар база эки түңнелдерни чедип алган. Владимир Кыргыстың звенозу 131 га черге хөй чылдыг сигеннерни тарааш, суггарып өстүрген болгаш оон 262 тонна сиген алыр планныг турган, ону 540 тоннага кылдыр күүсеткен, а Николай Түлүштүң звенозу 140 га черинден 280 тонна хөй чылдыг сигеннерни алыр турган, 340 тоннаны алган.

Бригада кержээзи-биле ажылдап турар бо дөрт звенонуң ажылын гидротехник коммунист Ховалыг Наңмарович Уйнук-оол билдилиг башкарып турар. Ол боду тракторист мергежилдиг. Тергээ совхозунга чаңгыс эвес чыл трактористеп ажылдап келген. Ооң чымыштыг ажылы халас барбайн келген, чочак-чочак баштыг кызыл-тастар Терезиниң, Аймыырлыгның, Шаңчының хову-шөлдеринге күскээр чайын-на өөремнелдир чалгыы бээр турган. Чаагай дүжүттү өстүреринге Ховалыг Наңмаровичиниң, ооң соруктуг механизатор эш-өөрүнүң мергежили, эртем-билии, үлүү кирип турар.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

Советтер амыдыралы

ИДЕПКЕЙИН БЕДИТПИШААН

Бир Советтиң ажылының дуржулгазындан

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскому ССРЭ Конституциязында негелделерни, «Хоорай Совединиң дугайында Хоойлуну» удуртулга болдурбушаан, доктаамал комиссияларның ажылын идепкейжидер талазы-биле чамдык тодаргай хемчеглерни ап турар. Олар хүн бүрү ажылын хоорайның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарының, ажылчы чоннарның социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин чедип алырынче угландырган. Амгы үеде ында 13 доктаамал комиссия ажылдап турар, ооң составында 187 депутат кирген.

Хоорай Совединиң доктаамал комиссиялары боттарының ажылын каттыштырган план ёзугаар кылып турар, ук планны күүском хуралынга бадылаар. Ону тургузуп тура сессияларга болгаш күүском хуралдарынга үнген саналдарны болгаш шүгүмчүлелдерни барымдаалап көөр. Эрткен чылын доктаамал комиссияларның удуртукчулары-биле семинарларны эрттирген, дуржулга солчуушкуннары база болган, ол ажылдарны бо чылын уламчылаар көрдүнүп турар. Бо үениң дургузунда комиссиялар боттарының хуралдарынга ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң 67 айтырыын чугаалажып көрген, сессияларга болгаш күүском хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларны белеткээринге он комиссия киришкен.

Хоорай Совединиң күүскомунуң шиитпирлерин контрольдаар талазы-биле комиссия эвээш эвес ажылды кылып турар. Соңгулдалар эрткен үеден бээр ук комиссия шиитпир күүселдезинге хамаарышкан 20 ажыг айтырыгны сайгарган. Чижээ, План-бюджет талазы-биле доктаамал комиссия үнүүшкүннүг хуралын Кызылдың алгы заводунга эрттирген. Аңаа ук бүдүрүлгениң удуртукчуларын, специалистерин чалаан. Заводтуң удуртулгазы, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш хөй-нити организациялары күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаар, дериг-херекселдерин болгаш курлавырларны чөп ажыглаар, арагачыларга болгаш ажыл шагы үзерлерге удур демиселди күштелдирер талазы-биле дээштиг ажылдар чоруттунмайн турар дээрзин депутаттар айытканнар. Ооң-биле чергелештир заводтуң саң-хөө ажыл-агый байдалында четпестерни база сайгарып, кидис идик бүдүрүүшкүнүнде хожудаашкыннарның чылдагаанын тодарадып, шиңгыы чугааны кылганнар.

Доктаамал комиссияның кежигүннери коллективке кижизидилге ажылын күштелдиререрин, социалистиг чарышты улам калбартырын негевишаан, «Росвалпромнуң» удуртукчуларындан чогуур дузаны заводка чедирерин дилээннер. Ол дилег ёзугаар завод ажылчыннары чурттаар общежитиени тударын бо чылдың планында киирген.

Хоорайның үлетпүр болгаш транспорт бүдүрүлгелериниң ажылынче кол кичээнгейни Үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле доктаамал комиссияның кежигүннери угландырып турар. Хоорай Совединиң күүскомунуң ол черлерге хамаарыштыр хүлээп алган шиитпирлерин боттандырар талазы-биле ук комиссия эвээш эвес ажылдарны кылган. Комиссия кежигүннери хоорайның харылзаа белдириниң, Үстүү-Енисейниң балык заводунуң, мебель фабриказының, пассажир АТБ-зиниң болгаш өске-даа черлерниң ажылын сайгарган.

Бо комиссия хуралдаар бетинде белеткел ажылын ыяк, бодамчалыг кылып чаңчыккан. Депутаттар үлетпүр бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларга баарлар, экономиктиг көргүзүглерниң болгаш бүдүрүлгениң байдалы-биле таныжар, удуртукчулар, специалистер болгаш ажылчыннар-биле чугаалажыр. Олар көскү агитацияже, кызыл-булуңнарже кичээнгей салып, хөй-нити организацияларының — профилактика болгаш херээженнер чөвүлелдериниң, эш хуу судтарының күш-ажылчы коллективте салдарын сонуургап турарлар. Ол ышкаш күш-ажылдың сагылга-чуруму, план күүселдези, кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу дээн ышкаш айтырыгларның хажызынга олар артпайн турар.

Ажыл планынга көрген айтырыгларның чамдызын комиссияның дилээн ёзугаар күүском хуралынга база чугаалажып турар. Чижээ, депутаттар Үстүү-Енисейниң балык заводунда, пассажир АТБ-зинде, автоаэровокзалдарда чурум чок чоруктар дугайында шиңгыы чугаа кылырын күүскомга саналдаан. Ол ёзугаар күүском хуралынга «Тыва автотранс» каттыжыышкынның, авиабүдүрүлгениң удуртукчуларын чалаан. Транспорт бүдүрүлгелериниң ажылында четпестер элээн чайлаттынган.

Доктаамал комиссияларның составында кирип турар депутаттарның хөй кезии боттарының дааңган ажылынга ак сеткилдиг чоруун көргүзүп турар дээрзин демдеглээри чугула. Нити херек дээш сеткилиниң ханызындан ажылдап турарларга Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйында В. Башкирцевти, Кызыл заводта Х. Артынаны, хоорайның телеграф-телефон станциязында телефонист Н. Мироновану адаар бис. Олар күш-ажылчы коллективтеринде хөй-нити амыдыралынга идепкейлиг киржип, боттарының депутат хүлээлгелерин база бүдүрүлгечи ажыл-херектерин ак сеткилдиг күүседип турарлар.

Доктаамал комиссиялар болгаш депутат бөлүктери боттарының күженииишкиннерин каттыштырып, идепкейин бедитпишаан, бир демниг ажылдаар чоруун чедип алзын дээш Советтиң күүскому тодаргай хемчеглерни ап турар. Чыыш эгезинден бээр беш хуралды олар кады эрттирген. Эрткен чылдың сентябрьда болган хуралга ажылчыннар ортузунга аарыыр чорукту болдурбас талазы-биле чугаалашкан айтырыы, хүлээп алган хемчеглери элээн дээштиг болган.

Доктаамал комиссиялар сессия бүрүзүнге депутаттарның негелдезин билдилиг ажыглап турар. Сөөлгү болган сессия үезинде депутаттар «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынынга негелде киирген. Ук каттыжыышкынның КМК-зы кедээ ажыл-агый техникумун долгандыр чер казып кааш, ону дуглавайн туруп берген. Каш ай дургузунда шиитпирлеттинмейн келген бо айтырыг ооң соонда неделя иштинде-ле күүсеттине берген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ССРЭ-нин Дээди Совединиң он бирги чыыжының дөрткү сессиязынга кылган илеткелинге 1986 чылдың планын бистиң ажылдарывыстың тайбыы, тургузукчу байдалын тодаргайы-биле көргүзүп турар чүүл деп демдеглээн болгаш ол бо чылдан эгелеп бурунгаар бүзүрелдиг, деңнелдиг шимчээшкин болурун айыткан. Хоорай Совединиң депутаттары, доктаамал комиссиялары бо сорулгаларны ханызы-биле медереп билип, чаа чылда чаа-чаа сорулгаларны салган ажылдап турар.

К. ДАНЗЫН-ООЛ, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаамал комиссиялар-биле ажыл болгаш шаңналдар килдизиниң эргелекчизи.

Педагогика булуңу

Республиканың школаларында өөредилге чылының бирги чартылы доозулган. Тус-тус башкылар коллективтери аныяк-өскенни эртемнерниң үндезиннери-биле чепсеглээр, күш-ажылга белеткээр талазы-биле янзы-бүрү ажылдарны чорудуп, даандырган херек дээш башкы бүрүзүнүң харыысалгазын бедидеринче сагыш салып келген. Школаларда класстан дашкаар ажылдарны организастап турары, методика ажылын канчаар тургусканы, мурнакчы башкыларның арга-дуржулгазын нептередири көскү айтырыглар болуп артпышаан. Бо булуңда ол айтырыгларга хамаарыштыр бөлүк материалдарны парлаан.

ӨӨРЕНИП ТУРАР БИС

Школаларда тыва дылды башкылаарынче сагыш салып турары сөөлгү үеде элээн көскү апарган. Эрткен чайын тускай курсту башкылар билии бедидер институт эрттирди, ажыктыг, солун чүүлдерни оон билип алдывыс. Амгы уруглар литературазының нииты байдалы болгаш литература башкылаашкынын экижидериниң сорулгаларын эртем-практиктиг конференцияга база сайгардывыс.

Школачыларның мөзү-шынар болгаш шериг-патриотчу кижизидилгезинге Е. Кошеваяның «Оглумнуң дугайында тоожу», «Зоя болгаш Шура дугайында тоожу» дээн ышкаш база өске-даа чогаалдарны катап үндүрүп, класстан дашкаар номчулгага киирери чугула. А. Гайдарның «Тимур болгаш ооң командазы» деп номунуң уругларга салдары кайы хире деп бодаар силер.

Тыва чогаалчыларның тайылбырлыг чуруктарын, Тываның чурукчуларының, композиторларының чуруктарын үндүрери чугула. Мурнакчы башкыларның дуржулгазын нептередирибиле методиктиг сүмелерни тус-тус районоларның методика кабинеттери-даа, башкылар билии бедидер институт-даа школаларже тарадыры чугула.

К. МОНГУШ,
Кур-Чер школазының башкызы.
Кызыл район.

БОТТАНДЫРЫП ЭГЕЛЭЭН

Нииты билиг школазының реформазының негелделерин амыдыралга боттандырарынга бистиң Мугур-Аксы ортумак школазының башкылары үлүүн киирип, чамдык ажылдарны боттандырып эгелей берген.

Кол сорулгавыс — өөреникчилерге быжыг болгаш ханы билиглерни бээри, кичээл бүрүзүн дээштиг эрттирери. Маңаа эртемнер аайыбиле методиктиг каттышкыннарның рөлю улуг. Аңаа башкылаашкынның чаа арга-методтарын, дептиилгелиг аргаларын өөренип, мурнакчы дуржулганы нептередир. Чижээ, орус дылдың методика каттыжышкынынга (удуртукчузу З. Х. Самдан) ажык кичээлдер эрттирери, ооң коллективтиг сайгарылгазы, кичээлдерге өөредилге-көргүзүг, техниктиг херекселдерни ажыглаары, аңгы-аңгы темаларны башкылаарда онзагай талаларын тускайлап көргү чаңчыл апарган. Орус дыл башкылары С. Д. Хертек, Е. О. Хертек, Л. В. Даңзы оларның кичээл эрттирери солун, орус дылда сөстер, домактарны чугаалаары шын, тайылбырлаары чедингир болуп турарын эки деп санап турар бис. Оон аңгыда эге класстар башкызы, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы С. Б. Шагдыр-оол, математика башкызы К. Х. Чыдым, күш-ажыл башкылары С. Х. Алдын-оол, Д. И. Намы дээш өскелерниң-даа ажылы мактадыг, оларның мурнакчы дуржулгазын өске башкылар өөренип ап турар.

Ниитизи-биле реформа негелдезин ёзугаар 23 башкы шупту кичээлдерин ажык деп санаан. Ынчангаш ол кичээлдер мурнакчы дуржулганың үндезини болу берген. Аныяк башкылар У. Д. Хомушку, Н. С. Шагдыр-оол база ажылынга кызымак чоруун көргүзүп, кичээлдер эрттирерингe, класстан дашкаар ажыл чорударынга, ылаңгыя ада-иелер-биле ажылга, мергежип бар чыдар.

Школаның өөредилге-кижизидилге ажылынга ада-иелер дузаны чедирип турар. Ада-иелерниң хуралдарга чыглыры эки. Школаның ада-ие комитединиң даргазы Доржу Дамба ажылды билдилиг удуртуп турар. Сентябрьдан эгелээш 4 аңгы класстарның ада-ие комитеттериниң ажыл отчёттарын дыңнаан, уруг-дарыының кижизидилгезинче кичээнгей салбас ада-иелер-биле база чугаалажып турар.

Дамба Салчакович боду 10 класстың 6 өөреникчизин радист мергежилге өөредип турар. Ада-иелерниң ажылдап турар күш-ажылчы коллективтеринге үнүүшкүнүг башкылар хуралдарын 13 аңгы черге эрттирип, оларның уруг-дарыының өөредилгезин дыңнадып, хана солуннарны үндүрүп, ужуражылганы организастааны дээштиг болган. «Ада-иелер болгаш класс башкыларның кады ажылдаарының арга-методтары» деп нииты школа масштабтыг семинар ажыктыг болган. Семинарга шупту класстарның, нииты школаның ада-ие комитеттериниң кежигүннери, класс башкылары киришкен. Аңаа СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң ийиги секретары Ш. С. Кочага солун лекцияны номчаан, башкылар, ада-иелер беседа кылып, арга-дуржулгазын солушкан. Ада-иелерге районнуң радиочеткизини дамчыштыр педагогика билиглериниң радиоуниверситедин организастаан, аңаа башкылар, эмчилер, юристер неделя санында беседаларны номчуп турар. Ада-иелерниң кичээлге коллективтиг олуржуру идепкейжээн.

Район төвү— Мугур-Аксы чаартынып, чаа тудуглар немежип турар. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бистиң районнуң хөгжүлдезиниң дугайында чугула доктаалды хүлээп алган. Ону күүседиринге янзы-бүрү мергежилдиң тускай эртемниглери, ажылчыннар херек. Ынчангаш бис амдан эгелеп тудуг-септелге участогунда тудугжуларны, райпода садыгжыларны, поварларны амыдырал хандырылга комбинадында дааранылчылар, быжыкчылар, парикмахерлер, фототелемастерлерни, район эмнелгезинде эмчи сестраларын, харылзаа белдиринде телефонистер, операторларны класстарның кызелдиг өөреникчилеринден өөредип белеткеп эгелээн бис. Оларның хөй кезии 8—10 класс соонда профтехучилищелерге өөредилгезин уламчылаар, тускай ажылчын мергежилди чедип алырынга практиктиг билиглерлиг болурлар. Бо ажылды бис профугланыышкынның өзек айтырыы кылдыр санап турар бис. Районнуң экономиказын көргүскен тускай кабинет дерип кылдынган, аңаа ужуражылгалар болуп турар.

Ам школада 12 бөлгүм, 6 спорт секциязы ажылдап турар. Аңаа уруглар чурук тырттырып, даараныл, аъш-чем, техниктиг модельдер кылып өөренип турарлар. Чоокта чаа бүгү бөлгүмнер кылган чүүлдериниң делгелгезин школага организастааны солун болган. Аңаа өөреникчилер ыяштан чазаан, дааран чүүлдерин, чураан болгаш тырттырган чуруктарын, ажылдап турар самолёт, краннар, машина модельдерин шупту— 400 ажыг ажылдарны конкурска киириштирген.

В. ДОНГАК,
Мугур-Аксы ортумак школазының директору.

Евдокия Васильевна Шестакова — орус дыл башкызы. Үжен чылдар дургузунда школага ажылдап келген. Ажыл-херээнге бердинген мурнакчы башкыларның бирээзи.

ЧУРУКТА: Көк-Тей школазының орус дыл башкызы, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Е. В. Шестакова кичээл үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БОТ-БОТТАРЫНДАН ӨӨРЕНМИШААН

«Башкы кадрларның мергежилин бедидериниң системазын улам ыңай сайзырадып тайжыдары негеттинип турар. Башкылар билии бедидер (мергежил бедидериниң) институттарын башкылаашкын мергежилин бедидериниң, мурнакчы дуржулганы чыырының база нептерединиң эртем-методиктиг төптери кылдыр хөгжүдер» — деп школа реформазында айыткан.

Бо талазы-биле бистиң республиканың башкылар билии бедидер институду эрткен чайын өске эртемнер-биле чергелештир тыва дыл болгаш литература башкыларының ай хуусаалыг өөредилгезин организастаан. Аңаа республиканың школаларындан төрээн дыл башкылары кээп киржип, чурттуң мурнакчы школаларында чаа арга-дуржулга дугайында илеткелдерни дыңнап, дыл башкыларының канчаар ажылдап турарының дугайында дуржулга солчулгалары болгулаан.

Бо 1985—1986 өөредилге чылының бирги чартыында план ёзугаар Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайга районнарының школаларында төрээн дыл болгаш литература башкыларының зона аайы-биле өөредилге-дуржулга солчулгалыг семинарын Барлык ортумак школазынга эрттирген. Ол школаны бааза кылдыр шилип алганы таварылга эвес. Ында хөй чылда ажылдаан арга-дуржулгалыг башкылар-даа бар, кабинеттер, өөредилгениң дериг-херекселдери шору кылдынган.

Маңаа орус, тыва дылдарны болгаш литератураны башкылаарынга оларның аразында харылзаазын улам ыңай сайзырадырының айтырыгларын чугаалажып, ол школаның башкыларының ажык кичээлдеринге олуржуп, арга-дуржулга солчуп, төрээн дыл болгаш литература башкылаарын сайзырадырынга чамдык бодалдарны чугаалашканнар.

Семинарның чугаалашкан айтырыглары ажыктыг болгаш солун болган. Дыл болгаш литература башкылаарын моон соңгаар улам экижидип сайзырадырының дугайында чүнү кылырынче кол кичээнгей салдынган.

Семинарга Кызылдың педагогика институдунуң башкылары: филология эртемнериниң кандидаттары Кимаа Биче-ооловна Март-оол, Доржу Сеңгилович Куулар, республиканың башкылар билии бедидер институдунуң тыва дыл болгаш литература талазы-биле методизи Д. Х. Ооржак болгаш өскелер-даа киришкен. Семинарга эртемденнер болгаш методистер лекцияларны номчуп, методиктиг сүмелерни берген, анализтерни кылганнар.

Барыын-Хемчик районда тыва дыл болгаш литератураның методиктиг каттыжышкыны республикада эки ажылдыг каттыжышкыннарның бирээзи деп санадып турар. Бо методиктиг каттыжышкын план ёзугаар районнуң бүгү школаларынче үнүүшкүн кылып, барган школаларында тыва дыл болгаш литература башкылаашкынының байдалы-биле таныжып, арга-дуржулга солчуп, доктаамал дуза чедирип келген. Ооң ажыктыг талаларын районнуң башкылары чүүлдүгзүнүп деткип турар. Ону РСФСР-ниң улус өөредилгезиниң тергиини К. С. Чаяп-Хөө элээн каш чылда доктаамал удуртуп келген.

Школа реформазынга дүүштүр башкылаашкында чаа чүүлдерни журналдардан, солуннардан, номнардан дилеп тып, ону боттарының ажылынга ук черниң байдалынга таарыштыр чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап, амыдыралда чаа чүүлдерден хожудавазын оралдажып ажылдап турар.

Ынчалза-даа школаларда тыва дыл, литература башкылаашкынын улам ыңай сайзырадыр ажылга шаптыктап турар чамдык бергелер бар. Эң ылаңгыя тыва дылда алдыгы класстан өрү өөредилге таблицаларын мынчага чедир парлап үндүрүп чадашкан. Тыва дыл кабинеттери техниктиг херекселдер-биле четче хандырттынмаан. Ол ышкаш класстан дашкаар номчулгага хереклеэр тыва дылда номнар кончуг эвээш.

Тыва дыл, литература башкылаашкынын улам сайзырадыр, мурнакчы дуржулганы чыыр болгаш нептередир ажылдар чоруп-даа тураа, чогум ол ажылдар талазы-биле кылдынган үнелиг материалдарны чыгган, өске-даа чугула ажылдарны чорудар тыва дыл, литература кабинеди тургустунмаан. Тыва дыл талазы-биле чаңгыс методист кылза чогуур чугула ажылдарга күш четпейн турар. Бо дугайын башкылар эки билир. Ынчангаш семинарның киржикчилери башкылар республиканың башкылар билии бедидер институдунга тыва дыл кабинедин ажыдарын күзеп турар бис.

Х. ВИЧЕ-ООЛ,
Кызыл-Мажалыктың № 2 школазының башкызы.

Сүт-Хөлдүң Бора-Тайга школазының башкызы Фаина Хунаевна Ондар эге класстарда хөй чылдарда ажылдап чоруур. Чон ортузунга хөй-нииты ажылынга идепкейлиг, аныяктарның политөөредилгезин чорудуп, пропагандистеп ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Ф. Х. Ондарның 3-кү классчылар-биле кады турары.

КЛАССТАН ДАШКААР АЖЫЛДАР

Бистиң Барлык ортумак школазында класстан дашкаар ажылдарны (ооң организакчызы Ирбаа Аңчыевна Күжүгет) чогумчалыг чорудуп турар. Ирбаа Аңчыевна бисте 1963 чылдан бээр математика башкылап ажылдап турар, а класстан дашкаар ажылдар организакчызынга ам беш чыл болган. Черле ажылынга сеткилинден бердинген, билиг-мергежилин доктаамал бедидип чоруур, солуннардан, журналдардан билип алган чүүлдерин эш-өөрүнге сүмелээр, айтыр чаңчылдыг.

Школачыларның хостуг үе-шагын эки организастаарынга башкы үлүүн киирип келген. Башкыларның планынга ажык класс шактарын аңгы-аңгы темаларга баш удур белеткеткеш, аныяк башкыларга семинар-практикум хевирлиг эрттирер. Чижээлээрге, бо өөредилге чылының эгезинде эрге-хоойлу темазынга школада төөгү башкылары коммунистер В. С. Сундуй, Л. Б. Дамбар олар ажык класс шактарын эрттирбишаан, амыдырал-биле холбаалыг беседаны чорутканнар.

Күш-ажылга кижизидилге бисте көскү черни ээлеп турар. Адыр-Мажалык сүт-бараан фермазынга шеф дузазы график ёзугаар чорул турар. Бо ажылга оңгу классчылар, ол ышкаш 4—8 классчылар база киржип турарлар. Малды кыштан хүрмендн ажырар, улуг кижилерге хирези-биле дузалаар хүлээлгени уругларга угаадып турар бис. Шеф ажылын класс удуртукчулары-биле чергелештир Ирбаа Аңчыевна база күш-ажыл десантызын удуртур башкы кады удуртуп турар.

Барлык ортумак школазында байырлалдар таварыштыр болгаш өске-даа үелерде темалыг неделялар, кежээлер, ужуражышкыннар, хөглүг старттар, конкурстар, чыыштар эрттирери солун болгаш кижизидикчи ужур-утказыг, амыдырал биле харылзаалыг болу берген. «Чүү? Кайда? Кажан?» деп конкурс, «Театр болгаш уруглар» деп неделя солун болган. «Койгунак» деп шиижиткен көргүзүгнү бешки классчылар эки ойнааннар. «Аваларны камнаңар» деп класс шагы тоску класска солун болган. Аңаа беседаны совет чогаалчыларының чогаалдарынга даянып алгаш, кончуг солун, үениң байдалы-биле дүүштүр кылган. Чүгле тоску класстың уругларының иелеринде 4 маадыр-ие бар. Авалар — эң-не эргим, чараш, чаагай сеткилдиг кижилер деп түңнелди уруглар үндүргеннер. Өөреникчилер солун шүлүктерни, чогаадыгларны аваларга турааскааткаңнар.

«Назы-хар барымдаалавас отрядты» школада тургускан, ооң өөредилге-кижизидилге ажылынга ачы-дузазын чедирип турары эки. Бо отрядтың ажылын агитквартиралар аайы-биле он кудумчуда тургускан. Отряд дараазында секторларга чарлып турар: өөредилге сектору, корум-чурум сектору, күш-ажыл сектору, культура-массалыг (спорт) сектор, арыг-шевер сектору. Бо секторларны ада-иелерден ийи кижи, уруглардан ийи кижи демнежип удуртуп турар. Баштай агитквартирага ада-иелер-биле ол-ла кудумчуда чурттап турар школачыларның каттышкан хуралын эрттиргеш, бүгү чүүлдерни дугуржуп планнаар.

Секторлардан өөредилге биле корум-чурум сектору ажылын хүн бүрү чорудуп турар. Школада агитквартиралар аайы-биле кылган тускай журнал-дептерде хүн бүрүнүң демдеглелдерин чорудуп турар. Ону дежурный класс, ооң башкызы, дежурный администратор чорудар. Түңнелдерни понедельник санында үндүрүп, шугум чыскаалынга илеткээр. Озалдаан болгаш өске-даа өөреникчилерни кудумчулар аайы-биле демдеглеп, кайда эки, багай болганын тодарадыр. Агитквартиралардан бир ада-ие кижи школага келгеш, түңнелди билип алыр. Херек апарган таварылгада агитквартирага хемчээн алыр. Бо талазы-биле «Хаяа» агитквартирада ажыл эки тургустунган.

Кичээл үзер, озалдаар, чуруму кошкак уругларның ада-иелерин кудумчузунга хуралга сайгарып чугаалажып турар. Мындыг демниг ажылдың түңнели эки, школачыларның-даа, ада-иелерниң-даа харыысалгазы улгаткан. Ада-иелер-биле дээштиг харылзааны шак мынчаар чедип ап турар бис.

Күскү дыштанылга үезинде бо отряд-биле ажыл эки түңнелдиг болган. Агитквартиралар аайы-биле революстуг ырлар конкурстарын, шыдыраа, шашки маргылдааларын эрттирдивис. Уругларның сагылга-чурумун быжыглаарынга, бедик харыысалгалыг болурунга бо отряд черле салдарлыг болган. Кичээл үзүп, озалдаар чоруу барык чок болган.

Класстан болгаш школадан дашкаар ажылдарның аңгы-аңгы хевирлерин чогумчалыг ажыглаар дээш бистиң школаның башкылар коллективи оралдажып турар. Бистиң ажылывыска ада-иелер, хөй-нииты база киржилгелиг болбайн аан.

Районда назы четпээннер херээниң талазы-биле инспекцияның ажылдакчызы В. Р. Донгак бистиң школага кээп, ийи удаа беседаны кылган. Тус-тус класстарга барып, чамдык өөреникчилер-биле чугаалажып турар. «Берге» өг-бүлелерниң даңзызы бисте бар, олар-биле ажылды чорудуп турар бис. Школада милиция учёдунда турар чаңгыс өөреникчи бар. Чурум үрепки дег 24 кижини чүгле боттарывыста хайгаарап, оларның-биле бот-тускайлаң ажылдап турар бис. Оларга чоок, кичээнгейлиг болбаска, түңнел эки болбазы биске билдингир.

В. ШУРУК,
РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы.
Барыын-Хемчик район.

«Сугга дүшкен кижиниң амы-тынын камгалап алганы дээш» медаль-биле А. С. ПОПОВТУ шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Сугга дүшкен кижиниң амы-тынын камгалап ап тура кылган дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Сугга дүшкен кижиниң амы-тынын камгалап алганы дээш» медаль-биле «Тыва автооруктуң» Сарыг-Септе орук септелге-тудуг эргелелиниң прорабы Алексей Сафронович Поповту шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың декабрь 29.

БОЛГАН ТАВАРЫЛГАНЫҢ ТАЙЫЛБЫРЫ

1985 чылдың октябрь 20-де Каа-Хемге Терзиг-Аксының паром кежиинге автомашиналарны паромга чүдүрүп турда, «Запорожец» деп автомашина сугже дүже берген, ону дайын инвалиди Владимир Иванович Диханов башкарып чораан. Ооң балыг будунуң уржуундан машина эриктен ырак терең черге сугже чайлы берген. Сугже бадып чыда машина дугуйлары өрү кылдыр аңдарлы берген. Ону ынчаар суг дүргени-биле суг аайы-биле куду бадыра берген. Суг «Запорожецтиң» иштинче долдур кире берген, а Диханов машинаның соңгу шилин буду-биле буза тепкеш, үнерин оралдашкан, ынчалза-даа суг тыртынышкаш, угаанын оскунупкан.

Ынчан «Тыва автооруктуң» Сарыг-Септе орук септелге-тудуг эргелелиниң прорабы Алексей Сафронович Попов аңаа дузалаарынче далажыпкан. Ынчан бодунуң ажылының аайы-биле паромга ол турган. Ол кончуг шалыпкын хеме тып алгаш, сугну куду бадып чыткан машинага чеде бергеш, ону сыык черге эккелген. Кажан аңаа Н. А. Соловьев, А. П. Кабардин, С. Н. Глазырин дузалажы бээрге, ол соок сугже боскунга чедир сүзүп киргеш, машинадан Дихановту уштуп үндүрүп келген. Сугга дүшкен кижини паром башкарыкчызының бажыңынга эккээрге, ол угаанын оскунупкан болгаш тынмас болган. Ооң өкпезинден сугну үндүр чайгапкан болгаш дүрген дуза чедирериниң эмчизи ону сыккыртыпкан соонда ол тынып, ооң чүрээ соп эгелээн болгаш миннип келген.

Эш А. С. Попов эрес-шудургу хөделип, сугга дүшкен кижиниң амы-тынын ынчаар камгалап алган.

Владимир Иванович Диханов ооң амы-тынын камгалап алганнарга өөрүп четтиргенин илереткен.

А. МОНГУШ,
ОСВОД-туң Тыва республика чөвүлелиниң даргазы.

Делегей медээлери

ЧАА СУГГАРЫЛГА СИСТЕМАЗЫ

ХОШИМИН. СЭТА-ның корр. В. Бурбулистиң дамчытканы: Вьетнамның эң-не мурнуу кезээнде Миньхай можуда суггарылганың улуг системазын ажыглалда киирген. Узуну 10 км болгаш калбаа—40 метр буга суу Дов болгаш Ганькао хемнерни тудуштурупкан. Алды шлюзтарлыг суг чалын куусаазындан бир чыл мурнадыр тудуп тургускан. Ол система ажыглалга бүрүнү-биле кирерге, мурнунда кедээ ажыл-агыйга ажыы чок чыткан 52 муң гектар черни долу суггарар болгаш аймтынган шелдерден чылда-ла ристиң ийи дүжүдүн алырын хандырар. Ол чаа тудуг дустуг суглуг далай чалгымының нептерээр оруунга идегелдиг моондак база болур.

ВСР-ниң ирригация министерствозу чурттуң мурнуу кезээнде Намбо областа ындыг суггарылга тудуунуң бүдүн четкизин тургузарының төлевилелин хүлээп алган. Беш чыл иштинде аңаа 1,3 млн. гектар черни ажыглалга киирерин планнаан, ынчангаш Вьетнамның ол кол тараалаң черинге рис бүдүрерин чылда-ла 4,5 миллион тоннадан 6,8 миллион тонна чедир көвүдедир аргалыг болур.

35 ЧЫЛ ЮБИЛЕЙИН ДЕМДЕГЛЭЭН

ВАРШАВА. (СЭТА). ПУР-нуң «Польша океан оруктары» деп күрүнениң пароход ажыл-агыйының судноларыдделегейниң бүгү диптериниң барык беш чүс порттарын таварып эртип турар. Ол чоокта чаа 35 чыл юбилейин демдеглээн. Ол үениң иштинде суднолар саны барык ийи катап немешкен, оларның ишкир тоннажы барык беш катап улгаткан. Ол пароходствонуң ПУР-нуң тугун аскан пассажир болгаш чүъктаа суднолары далайларның болгаш океаннарның 25 оруктары-биле эштип чорууп турар. Олар совет порттарга база бо-ла аалчы боол чедип кээр.

Келир беш чылда пароходствонуң далай флодун дыка чаартырын болгаш долдуразын керген. Янзы-бүрү хевирлиг болгаш ажылдыг чаа суднолар боттарының куусаазын эрттир ажылдаан судноларны солуур. Ол чорук амгы үеде чылда-ла 5 млн. тонна чедип турар далай сөөртүлгелериниң хемчээлин улгаттырар арганы бээр.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль танкылар болгаш артиллерия мурнуу-ливан суурларны боолаарын соксатпайн турар. Бинт-Джбейльдиң, Набатияның районунда, а ол ышкаш Бекаа оргулаажының мурнуу кезээнде чурттакчылыг черлер агрессорларның боолаашкыннарынга таварышкылаан.

Удурланыышкынның ливан патриотчу фронтузунуң дайынчылары январь алдыда израиль эжелекчилерге болгаш оларның чалчаларынга согуушкуннарны таварыштырган. Эжелелде зонаның чөөн кезээнге партизаннарның былдалап салган миналарынга израиль механизастаттынган патруль частызы берген. Марджаюн хоорайдан ырак эвеске «Мурнуу Ливанның чалча шериниң» патрулю база-ла частымышкынга таварышкан. Эжелекчилер болгаш оларның чалчалары дириг күжүнге болгаш техниказынга чидириглге таварышкылаан.

Израиль немелде күштерни «айыыл чок куржаг» дээр девискээрже октап турарының дугайында медээлер кээп турар. Бинт-Джбейль районунда Бейт-Яхун болгаш Таллюс суурларының чанында 30-ден эвээш эвес танкыларны мөөңнээн. Ындыг дайынчы белеткелдер-биле чергелештир ливан девискээрлериниң кырынга израиль ужар чүүлдүң үзүк-соксаал чок хайгыылчы ужудуушкуннары база боол турар. Израиль шериг катерлер далайның Тир портун бүзээлеп турар. Олар ол портче углуг бар чораан француз садыг суднозун доктаадып турганнар.

Күш-ажыл министри С. Хосс Мурнуу Ливанда Тель-Авивтиң үүлгедиишкиннерин ливан улуска удур эжелелдиң үргүлчүлээшкини кылдыр тайылбырлаан.

САНАЛДААН

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Боо-чепсекти эндере бүдүрериниң кол айыылының бирээзи болза, кайызынга-даа каразырының болгаш кайы-даа таланың хөделиишкиннеринден сагышсырааарының байдалын улгаттырарында болур деп, сурагдыг төөгүчү, мурнунда АКШ-тың ССРЭ-ге элчини чораан Дж. Кеннан «Сан-Франциско икзэминер» солунга бижээн. Ооң-биле холбаштыр совет-америк харылзааларны экижидерин ол саналдаан.

Уранчүүл амыдыралы

ЭСТРАДАДА—РАЙКИННЕР

«Дузаашкынның ужур-дузазы хөй янзы, ооң сөзүг-биле оорларны, чазый-хоптактарны, хээли алыкчыларын хайыра чокка өттүр сөглеп, дузаашкынның кыжырыышкыны-биле караңгы-бүдүүлүктерни, дүржоктарны чүве херексевестерни сый шаап турар. Ынчанмыже сатирик чымчак сеткилдиг кижи болур ужурлуг» деп, ССРЭ-ниң улустуң артизи, 74 харлыг Аркадий Райкин санап турар. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Аркадий Райкин Күрүнениң хензиг көргүзүглер театрының үндезилекчизи болгаш доктаамал удуртукчузу болуп келген.

Бо эстрада бөлүүнүң баштайгы шиизиниң адын «Оюп эртпеңер» деп адаан, ам оон бээр 46 чыл дургузунда Райкин болгаш ооң бөлүү амыдыралдың хелегелиг талаларын оюп эртпейн чорууурлар. Оон бээр 40 хире шиилерни тургускан.

Мырыңай чоокта хензиг көргүзүглер театрының сценазынга Аркадий Райкинниң оглу — Константин база туцупкан.

А д а з ы

Театрның шупту шиилеринде ол киржип турар. Ооң сценаге көргүскен янзы-бүрү кижилериниң саны дөрт оранныг сан-биле хемчээттинер. «Эстраданың Паганинизи», «Муң арынныг кижи», «Катырынчыг гений» деп ону даштыкы парлалга адап турган.

Тулган артист бодунуң «маадырларын» өлүмнүг шоодуг-биле кочулап турар. Оларның дыка хөйү тускай овур-хевирлер апаргылаан. Райкинниң ат-сураа кайгамчык нептерээн.

Шагда артист маскалар ажыглап — карак чивеш аразында ону солуп, боду өскерли хонуп турган болза, чылдар эрткен тудум, ол кандыг-даа маска чокка, арын-бажын өскертпейн, ойнап турар болу берген. Ынчалза-даа артистиң хуулуушкунунуң күжү бичии-даа кошкаваан: шимчээшкини, көрүүшкүнү, бажын эргилдирери — бо бүгүден чаа «маадыр» тыптып кээп турар.

«Ёзулуг сатирик дээрге сагыш-сеткили-биле лирик» болур деп Гогольдуң сөстерин ол катаптаарынга ынак. Дузаашкын-биле чаагай сеткил!? Олар чүүлдежип дүгжүр деп бе? «Маргыш чок — деп, Райкин санап турар. — Катты чүгле чылча шаварындан аңгыда, соруук киирип, деткип база турар».

О г л у

Константин бичиизинде биология, зоология сонуургап чораан. «Сценада мен, авам база дуңмам бары черле четчир» деп адазы харын аңаа таарзынып турган. Ынчалза-даа Константин Москваның Щукин аттыг театр училищезиниң актёр факультединче өөренип киргеш, дооскан соонда, найысылалдың «Современник» театрынга он чыл дургузунда 15 кол рольга ойнаан... Ооң соонда хенертен-не ачазының театрынче шилчий берген. Чүге?

«Чаа девискээрге» бодумну шенексеедим» деп ол чугаалап турар. Константин Райкин монологтарга (шииге чаңгыс кижиниң чугаазы) кончуг ойнаар болган. Онзагай шимчээшкин, мага-бодунуң сөөк чок чүве дег ээлгири, музыкага таарыштыр ойнаары — көрүкчүге мырыңай тергиин чоок болган. Ол боду сценкаларны болгаш монологтарны бижип, хореография номерлерин тургузуп, режиссёрлап кирипкен. Оглу Райкин сураглыг адазы-биле деңнежи бергени ол бе ынчаш?

«Байдалым берге турган, чүге дээрге Райкинниң оглу чазыг кылбас дээр аян турган, чок-ла болза, мени ачамбиле деңнештирип туруп бээр болган, ачамга дөмейлешпези мени камгалап алыр күш ол дээрзин билген мен. Ачам дээрге чаалалгалыг артист болгай, ол боду-ла — бүдүн театр. Ооң ойнаар аянын өттүнмедим, ол чүгле ооң бодунга хамааржыр. Уран чүүлге кым-бир кижи-биле деңболурунче чүткүткен хереэ чок, харын бодундан дээре болурунче чүткүүрү чугула. Чүгле ынчан өскелерден эки болуп шыдавас сен. Ону билип алырынга ачам меңээ дузалаан» деп, Константин чугаалап турар.

Адазы биле оглу кады

Адазы болгаш оглу Райкиннер «Аас-кежикти күзедивис» деп шиинде ойнап турар, кайызы-даа бир деңге. Ботторун кончуг эки билчип деткижип турарлар.

Эң баштай харын ужур чок багай болган дивес силер бе. Ооң дугайын Константин муңгаргай шоодуг аяны-биле сактып орар: «Бир концертке бистиң ойнаанывыс меңээ ёзулуг бууреашкын болган. Бодумну кандыг-ла-бир бирги курсчу студент кылдыр сактып келгеш, анаа-ла кежүй бердим. Ачам-биле кады тургаш, аймаараксай берген мен. Ооң соонда кады ойнавас деп шиитпирлээн мен».

Ынчалза-даа амыдырал бодунуун чедип алган: Константин-биле ачазы кады ойнап эгелээннер.

«Адалары болгаш уруглары» деп бичии көргүзүгде олар ойнап турарлар. Интеллигент төлептиг ачаны дүржок оглу боостаазындан сегирип алгаш: «Чылыг-чымчак ажылга киир» деп чаргыраар. Мелегей төлдү кажар адазы «сурган турар»... Шынап-ла, кайгамчык уран арга-биле бүткен дузаашкын. Адыш часкаашкыннары, катты-хөг уламбестээн.

«Чаагай сеткил, шынчы чорук, ак сагыш ышкаш кижилерниң мөзүзүнде үнелиг чүүлдерни бадыткавышаан, мөзү-бүдүш чок чорукту, кара сагыштыг сатириктер сойгалап, сый шаап чорууурлар. Ынакшыыр дизе, көөр хөөн чок чорукка база өөренип алыр херек. Ооң дугайын сценадан бүгү назынымда чугаалап келдим. Ам Константинниң ээлчээ келген» деп, Аркадий Райкин чугаалап турар.

Елена ЗОНИНА,
(ШМА).

ХӨЙ ЯНЗЫ АРГАЛАРГА ӨӨРЕДИР

Школачылар кыышкы дыштанылгазын ажыктыг, солун кылдыр эрттирип турар. Ооң бир херечизи волейболга республиканың бирги чери дээш школачы оолдар аразынга беш хонук үргүлчүлээн маргылдаа болур. Маргылдаага Каа-Хемниң, Тожунуң, Мөңгүн-Тайганың школаларындан аңгыда өске районнарның командалары киришкен. Оларны дөрт бөлүкке чарган.

Баштайгы хүнде бирги биле ийиги бөлүктерниң спортчулары солун оюннарны көргүскен. Мурнунда чылдарда республикага тиилекчи турган Улуг-Хемниң командазы бо удаада база бодунуң адынга төлептиг болуп, Барыын-Хемчиктиң, Тес-Хемниң шыырак командаларын 2:1 саннарга удуп алгаш, бөлүүнге бирги черни алган.

Ийиги бөлүкке Өвүр, Бии-Хем, Чөөн-Хемчиктиң школачылары ойнааннар. Баштайгы оюнда Бии-Хемниң, Чөөн-Хемчиктиң командалары таварышкан. Бии-хемчилер оюнунуң баштайгы кезээнде 7:15 кылдыр уттурзажок, дараазында ийи оюнда бүгү арга-мергежилин ажыглап тургаш, удурланыкчыларын удуп алганнар. Ындыг-даа болза бо бөлүкке чемпионнар бии-хемчилер эвес, а Өвүрнүң командазы болган. Өвүржүлер Чөөн-Хемчик командазынга 2:1 санга уттурза-даа, бии-хемчилерни база ол-ла санга удуп алганнар. Ынчангаш командалар аразында удурдедир утчуп, кайызы-даа үш-үш санны алганнар. Ынчап баарга, волейболдуң дүрүмүн ёзугаар команда бүрүзүнүң бүгү оюннарга ойнап алганы мячик санын санаарга, Өвүрнүң — 77, Чөөн-Хемчиктиң — 76, Бии-Хемниң — 74 болган. Ынчангаш Өвүрнүң командазын тиилелгени чедип алган деп санааны ол.

Үшкү бөлүктен Кызыл районнуң, дөрткүзүнден Сүт-Хөлдүң командалары бирги черже үнгеннер.

Бөлүктеринге тиилекчи болган командалар шаңналдыг черлер дээш оюнну маргылдааның сөөлгү хүнүнде уламчылааннар.

Чемпион ат дээш түңнел оюнга Кызыл районнуң, Улуг-Хемниң школачылары ужурашканнар. Улуг-Хемниң командазы баштайгы оюнга 3:15 кылдыр уттурупкаш, дараазында ийи оюнда удурланыкчыларын уткаш, волейболга республиканың школачылар аразынга 1986 чылдың чемпиону атты чаалап алган. Ынчангаш Кызыл районнуң школачылар командазы ийиги черде болган. Үшкү, дөрткү черлерни Сүт-Хөл, Өвүр районнарының командалары ээлээннер.

Волейболга республиканың бирги чери дээш уруглар командаларының аразында маргылдаа февраль айда болуп эртер.

Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң бирги чери дээш школачылар аразынга часкы дыштанылгада болур волейбол маргылдаазынга бистиң республиканың школачылар командазы Владивостокка барып киржир.

Эрткен маргылдаадан кандыг түңнел үндүрүп болурул? Ойнакчыларның хөй кезиниң оюнунуң деңнели чавыс. Күштүг кагыглар, чараш, кажар аргалар кылыр ойнакчыларлыг командаларның саны эвээш. Мячикти бээрин (подачаларны) чамдык ойнакчылар эки берип шыдавас, мячик, чок болза, шөл даштынга, чок болза, ара дүжер. Күштүг кагыглар кылырда, ону дозарда, ойнакчыларның черден хоорулдур шурааны база бедик эвес боор турар. Бо аргаларны өөредиринче школада күш-культура башкылары, волейбол тренерлери кичээнгейни салып, спортчуларның мергежилин бедидерин чедип алыры күзенчиг.

Оон аңгыда волейболга, баскетболга кол факторларның бирээзи ойнакчыларның дурт-сыны болгай. Республикадан дашкаар, база маңаалаа болгулаан зона чергелиг маргылдааларга өске областарның, хоорайларның командалары-биле ойнаарының кайы хире бергезин ойнакчылар боттары, тренерлерден дыка эки билир. Чүге дээрге, бир кол «аскап» турар талавыс — дурт-сын. Бистиң ойнакчыларывыс мячикти черге дыка үр дүжүрбейн, четки ажыр ойнап тургулагылаар. Шыырак киржикчилерлиг, улуг чергелиг маргылдааларга ынчаар ойнап турарын кижи көрбес. Чүге дээрге олар хөй янзы арга-биле ойнап шыдаар. Кол-ла чүүл күштүг кагыглар кылырынга спортчунуң узун дурт-сынныг болуру база эвээш эвес салдарлыг, чамдык спортчулар черден 60—70 см. хире хоорулдур шурай бергеш күштүг кагыгларны кылыр болгай.

Ынчангаш эң ылаңгыя республика, зона чергелиг маргылдааларже ылап-ла шыырак спортчуларны киирер деп бодаар болза, тренерлер, башкылар-даа талантылыг, узун дурт-сынныг уругларны, о о л д а р н ы школалардан дилеп тыпкаш, бичиизинден эгелеп (3—4 класстан) оларны ойнаарынга өөредир, маргылдааларга киириштирери эргежок чугула дыр деп кижи бодаар. Ол чорук Тывада эң массалыг хевирлерниң бирээзи — волейболду моон соңгаар хөгжүдеринге дыка идиглиг болуру чугаажок.

Ч. ООРЖАК.

ЧУРУКТАРДА: маргылдаа үезинде; чемпион болган Улуг-Хемниң командазы.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ШКОЛАГА КЕЖЭЭ

Эрзин ортумак школазында ада-иелерге болгаш өөреникчилерге кижизидилге айтырыгларынга хамаарышкан темаларлыг кежээлер доктаамал болуп турар.

Башкыларның удуртулгазы-биле класс бүрүзү тускай темаларны шилип ап, аңаа хамаарыштыр ажылдарны чорудуп, белеткелдерни кылып турар. Чоокта чаа 8 «б» класстың өөреникчилери «Мөзүлелдиг сагылга-чурум болгаш ооң культуразы» деп темага тускай хемчеглерни планнап кылган. Чүгле чаңгыс ол класстың эвес, школаның 8—10 класстарының өөреникчилери аңаа шупту идепкейлиг белеткенгеннер.

Кежээниң баштайгы кезээнде класс башкызы В. Ч. Моңгуш мөзү-шынар дугайында беседа кылган. Ол кежээге класстың кол темазы: «Бистер культурлуг, үлегерлиг уруглар бис». Тус-тус өөреникчилер боттарының шилип алганы темаларынга класста болгаш школада өөреникчилерниң амыдыралында тодаргай чижектер-биле айтып чугаалашканнар. «Хөй-нийти черлеринге өөреникчи кижи бодун канчаар ап чорууруул?» деп темага өөреникчи Челээш Има беседаны уламчылаан.

Чугаалажып турар темаларынга хамаарыштыр чечен сөстерни, үлегер домактарны чараштыр парлап бижээш, школаның залынга аскылаан. Ол ышкаш ол-ла темаларга хамаарыштыр шүлүктерни өөреникчилер аянныг кылдыр номчуп турганнар.

Кежээниң ийиги кезээнге танцы, оюннар, викториналарны эки организастаан. «Аяк шайны аартап ора» деп столду база дерип тургускан.

Кежээниң кол утказы уругларның чогаадыкчы тывынгыр чорууун илередиринге тодаргай ужур-дузалыг болган. Бо дээрге өөреникчилерниң бот-башкарылгазының база бир хевири-дир.

А. ДАМДЫН.

ЭМ ҮНҮШТЕРНИ ЧЫЫР

Сөөлгү үеде эм болур үнүштерни белеткээр ажыл арга-ыяш ажыл-агыйының бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазында кол черни ээлеп турар апарган. Эм үнүштерни чыырын болгаш белеткээрин бүдүн чыл иштинде чорудуп турар. Чогум-на ынчангаш ук бүдүрүлгелер эм үнүштер чыып белеткээр талазы-биле бердинген онаалдаларны чогуур үезинде база шынарлыг кылдыр боттандырары-биле аңаа ыяк белеткелдиг кирип турар. Хамыктың мурнунда күрүнениң арга-ыяш фондузунда болгаш арга-ыяш ажыл—агыйларының девискээринде туруп турар эм үнүштерниң чиг эт курлавырларын тодарадып билип алыры эргежок чугула.

Эм үнүштерни чыырынга, кургадырынга болгаш ооң шынарын хынаарынга тустус черлерде аптека четкилери арга-ыяш ажыл-агыйларынга практиктиг улуг дузаны чедирип турар. Оларның белеткеп турар бүгү-ле эм үнүштерин тус черниң аптекаларынга дужаап турар. Чүгле чыжырганаа үрезиннерин Медицина үлетпүрүнүң министерствозунуң витамин кылыр заводтарынче чорудар.

Эм үнүштерниң курлавырларын тодарадыр болгаш ону чеп ажыглаар айтырыгларже онза кичээнгейни угландыр бышаан, арга-ыяш ажыл-агыйлары чыжырганалыг черлерниң перспективтиг курлавырларын болгаш өске-даа эм үнүштерни дилеп тывар ажылды чорудуп турар.

Лесничестволарның хынап көрүп турар черлеринде эм үнүштерниң өзүлдезин хайгаарап көөрү организастыг ажылдың баштайгы кезээ болур. Ол медээлерни арга-ыяш ажыл-агыйлары министерствоже дамчыдып бергениниң соонда эм үнүштерниң курлавырын санап көөр. Оон соонда оларны кайы хирени белеткээр тодаргай онааалданы бээр. Эм үнүштерни тодарадып тыпкан, ажыглап болгу дег курлавырларын чеп ажыглаарда, арга-ыяштың ажыглалдыг черлеринге белеткээн эм үнүштерни хүлээп алыр болгаш ону белеткеп кылыр пунктуларны организастап, шын тургузары улуг ужур-дузалыг. Чыгдынган үнүштерниң баштайгы арыглаашкынын чорударынга ажыглаар эргежок чугула дериг-херекселдер-биле хандыргаш, эм үнүштер чыып белеткээр кижилерни ажылдаар черинге чогуур үезинде чедиргеш, белеткеттинген үнүштерни сөөртүп алыры чугула.

Хөй чылдарның иштинде эм үнүштерни белеткеп турар практикадан алгаш көөрге, оларны хөйнү чыып алыр дизе, эм үнүштерниң ужур-дузазының дугайында тайылбыр ажылын чон ортузунга доктаамал чорудуп, школачыларны, школа лесничестволарының кежигүннерин үнүштер чыырынче хаара тудуп, пенсионерлерни бо ажылга киириштирип, үнүштер чыып турарларга күш-ажыл болгаш дыштанылга лагерьлерин тургузары эргежок чугула.

Сарыг-Септиң № 1, Балгазын, Бай-Хаак ортумак болгаш өске-даа школаларның лесничестволарының кежигүннери эм үнүштерни чыырынга идепкейлиг киржип турар. Олар дыка хөй шеңнелазылдарын болгаш киш-куланың бүрүлерин дужааган.

Эм үнүштерни чыырының болгаш камгалаарының, ол ышкаш эм үнүштер чыыр черлерге өрт болдурбазының дүрүмнериниң дугайында сургаалдаларны эрткен кижилерни ажылдадыр. Сургаалда эрткен кижилерге тускай хевирниң шынзылгазын тыпсыр. Күрүнениң арга-ыяш фондузунуң черлеринден эм үнүштер чыырда, ону билет ёзугаар чорудар, Билеттерни лесничестволар болгаш арга-ыяш ажыл-агыйлары бээр.

Дүрүмде көрдүнгениниң ёзугаар камгалалдыг черлерниң девискээринден эм үнүштерни чыыры хоруглуг. Аптекалар-биле керээ чарып алган ийи-чаңгыс-даа кижилер, бригадалар-даа эм үнүштерни чыыр. Эм үнүштерни чежени дужаарын, төлевириниң чурумун, дужаарының хуусаазын, дужаар черин, эм үнүштер белеткээр черин болгаш хүлээлгелерни күүседир талазы-биле харыысалгазы белеткел чери-биле бригаданың аразында чарган керээге айыткан турар. Ук керээ күштүг документ болур болгаш ону хуусаа чок үеде кадагалаар.

Эм үнүштер белеткээр талазы-биле керээде көрдүнген онаалдаларны күүседир дээш ак сеткилдиг ажылдаары, чиг этти белеткээриниң болгаш кургадырының доктааттынган дүрүмнерин сагып, бойдустуң эм үнүш курлавырларын чеп ажыглаары база камгалаары, ону катап тарып өстүрери эм үнүш чыыр кижилерниң дорт хүлээлгези болур. Эм үнүштерни хуу кижилерниң садары хоруглуг. Эм үнүштерни чыырының болгаш камгалаарының дүрүмнерин үрээн буруулуг кижилерге харыысалга онаар болгаш чедирген когаралын төлеттирер.

Республиканың арга-ыяш ажыл-агыйлары 100 тонна чыжыргана белеткээр планның даалгазын 125 тоннага күүсеткен. Кызылдың (директору М. П. Середин), Чадааның (В. М. Шейбин) арга-ыяш ажыл-агыйлары хөй эм үнүштерни чыггаш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болганнар. Эрткен чылды тенчүледир Бийскиниң витамин кылыр заводунче 110 тонна чыжырганаа чүдүрүп чоруттувус. Он ийиги беш чылдың баштайгы айында 43 тонна чыжырганаа ол-ла заводче чүдүрүп чорударынга белеткеп турар бис.

Т. БАРААН,
республиканың Арга-ыяш ажыл-агыйының министерствозунуң кол лесничизи.

НЕМЕЛДЕ

● Шоодуг ●

Тевелер чем далдавас дээрзи билдингир болгай. Тенниг хараганны безин олар тоовас чип алгылаарлар. Бир теве орукка үр-ле чоруп келгеш, аштай берген. Хоорайга кирип келгеш, чоокку аъш-чем магазининде садыгжыдан дилээн:

— Бир кил тенниг хараганда деңзилеп бериңерем.

— Алыңар харын—деп, садыгжы чөпшээрешкен.— Ынчалза-даа тенниг хараганга немей база бир бараан садып турар болгай бис.

— Ажырбас, ажырбас — деп, теве чөпшээрешкен.— Чүгле дүрген деңзилеп көрүңер, чем чиксеп тур мен.

Тоттур чемнениp алгаш, теве айтырып-тыр:

— Тенниг хараганга херегдел силерде улуг бе, ону чүге немелделиг садып турар силер?

— Чок, ындыг эвес ийин. Харын эстиичел кофени херглээрлер хөй боорга, аңаа немештир тенниг хараган садып турар бис.

М. СЕМЁНОВ.

Республиканың хөгжүм-шии театрының январьда

РЕПЕРТУАРЫ

14. Москваның Гнесиннер аттыг училищезиниң доозукчуларының КОНЦЕРТИ
(Ийи кезектиг).
Эгелээри 19 шакта.

15. «АРЖААН» Е. Мухин, Г. Пастушенко.
(Тыва тоолдарга үндезилээн хөгжүмнүг шии).
Эгелээри 19 шакта.

16. «СЫЛДЫС МАСТЕРЛЕРИ» И. Токмакова.
(Чаа чылдың ийи көргүзүглүг тоолу)
Эгелээри 10 шакта.

16. Москваның Гнесиннер аттыг училищезиниң доозукчуларының КОНЦЕРТИ
(Ийи кезектиг).
Эгелээри 19 шакта.

17. «АРЖААН» Е. Мухин, Г. Пастушенко.
(Тыва тоолдарга үндезилээн хөгжүмнүг шии).
Эгелээри 19 шакта.

18. «КЕЗЕМЧЕ» В. Тендряков.
(Ийи көргүзүглүг драма).
Эгелээри 19 шакта.

19. «АРЫГ СУГ КЫРЫНДА» В. Белов.
(Ийи көргүзүглүг драма).
Эгелээри 19 шакта.

24. Москваның Гнесиннер аттыг училищезиниң доозукчуларының КОНЦЕРТИ.
(Ийи кезектиг).
Эгелээри 19 шакта.

26. «АРЫГ СУГ КЫРЫНДА» В. Белов.
(Ийи көргүзүглүг драма).
Эгелээри 19 шакта.

телевидение

ЯНВАРЬ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45—«Аян-чорукчулар клуву». 9.45 — «Филиппок». Мультфильм. 9.45 — Делегей болгаш аныяктар. 10.30 — «Пабло айыылда». «Кээргел чок фронт» деп сериядан. 11.20 — 11.25 — Телемедээлер.

14.15—Телемедээлер. 14.35 — «Бистиң чаңгыс үеживис». Док. телефильмнер. 15.15 — Кремльдиң Съездилер ордузунга Чаа чыл ёлказының байырлалы. 16.00 — Телеочерк: «Ол амданныг чаагай эм-таң шай». 16.15— Концерт. 16.30 —Экологияның демдеглелдери 16.50 — Алды сериялыг уран-чечен телефильм. — «Джура—Мин-Архардан аңчы». Баштайгы көргүзүү. 4-кү серия. 17.55 — «Дыштанып билир бис бе». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.10 — Хоккейге чурттар аразының эш-хуу ужуражылгазы — «Буффало Сейбрэ» (АКШ) — «Динамо» (Москва). Бөгүн делегейде (18.45). 19.35 — «Бистиң амыдыралывыстың программазы». СЭКП ТК-ның телевилелдерин чугаалажып турар бис. 20.00 — «Кавказтың дагларында». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Кээргел чок фронт» деп сериялардан. 21.00 — «Үе». 21.35 — ССРЭ-ниң фигурлуг чуңгулаашкынга чемпионады. 22.25 — «Вальс-биле ужуражылга». Фильм-концерт. 23.15 — 23.35— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Чеди Симеоннар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 —«Алды чок сылдыс». Уран-чечен телефильм. 2-ги серия. 9.40 — Бистиң садывыс. 10.10 — Е. Шварц болгаш ооң тоолдары. 11.10 — Я. Сибелиус. № 5 симфония ми бемоль мажор. 11.45 — Уругларга фильм. 13.00 — Испан дыл. 13.30 — «Ойнааракттар-биле ойнаарынга мастерлер». 13.50 —Тайылбыр бижиктиг уран-чечен фильм — «Подранки». 15.15 — 15.20 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20— «Кежээниң-не чаа көргүзүг». ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Б. Оскал-оолдуң удурткан тыва цирк бөлүүнүң киржилгези-биле Красноярскиниң телестудиязының программазы. 18.55 — Телефильм. 19.20— Телемедээлер. 19.30 —«Азия тевү». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар чаштар!». 20.15—«Кыш, кыш...» Музыкалыг дамчыдылга. 21.00— «Үе». 21.35— 23.05 — «Мексикан». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

Кино

ЯНВАРЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Бойся, враг, девятого сына» 11.20, «Конвой» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда. «ПИОНЕР»: «Бал сказок» 9.00, «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» 10.50, 13.30, «Сделка» 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Приключения Голубого рыцаря» 11.00, «Пароль знали двое» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Белая роза бессмертия» 16.00, «Ва-банк» 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республикага биче булуттаар, быскан хар чаар, соңгу барыын чүктен хаттың дүргени секундада 2—8 метр. Дүне 32—37, чамдык районнарга 24—29, хүндүс 22—27, чамдык районнарга 16—20 градус соор.

Кызылга биче булуттаар, хар чагбас, хаттың күжү кошкак. Дүне 32—34, хүндүс 24—26 градус соор.

Автоорукктарга кестүрү эки.

КОНКУРСЧЕ ЧАЛАП ТУР

Ленконцерттиң эстрада урав чүүлүнүң чогаадыкчы мастерскаязынга мергежилин бедидип чорудары-биле «Аян» ыры-хөгжүм ансамблинге ыраажы болуп ажылдаар эр кижини шилиириниң конкурузун Тываның күрүнениң филармониязы чарлап тур.

Конкурсту 1986 чылдың январь 10-дан 12-ге чедир филармонияга чорудар.

Конкурстуң киржикчилери күүседир чогаалдарының ноталарын ап алгаш, Тываның улустуң ырызын азы тыва композиторларның болгаш совет композиторларының ийи ырызын күүседир.

ШЫН — Редакцияның адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41. бухгалтерияның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3205.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00808.